KULTÚRA SLOVA

Časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu

Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV

HLAVNÝ REDAKTOR

Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR

Ivan Masár

REDAKČNÁ RADA

Eugénia Bajzíková, Valéria Betáková, Gejza Horák, Ján Horecký, Ján Kačala, Ivan Masár, Ján Matejčík, Ján Oravec, Konštantín Palkovič, Jozef Ružička, Ján Sabol, Elena Smiešková, Milan Urbančok

REDAKCIA

884 16 Bratislava, Nálepkova 26

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 9 — ČÍSLO 4

OBSAH

RUŽIČKA, J.: O jazyku celoštátnych učebníc 97
KRÁĽ, Á.: Spoluhlásky t, d, n, l — ť, ď, ň, ľ v prevzatých slovách 101
MISTRÍK, J.: Proxemika a štylistika 107
SABOL, J.: Niektoré kombinačné zákonitosti slovenčiny . 110
GREGOR, V.: Ekonómia a redundancia v jazyku . . . 113

Rozličnosti

Na veži odbili dve hodiny? J. Kačala 118

Správy a posudky

O jednej koncepcii kultúry hovoreného slova v Poľsku. J. Dvončová 119
Archaická slovenčina. J. Ružička 121
Jazyková stránka časopisov *Chov hospodárskych zvierat* a *Záhradník*. J. Oravec . . 122

Spytovali ste sa

Pravopis mien typu *Oto* a *Marianna*. K. Palkovič . . 125
Lavoruký. G. Horák . . . 126
Dverník. M. Považaj . . . 127
O prídavnom mene *environmentálny*. E. Rísová . . 128

KULTÚRA SLOVA

ROČNÍK 9 — 1975 — ČÍSLO 4

O jazyku celoštátnych učebníc

JOZEF RUŽIČKA

V socialistickej spoločnosti sa národná otázka rieši v duchu zásady rovnoprávnosti a rovnocennosti národov a ich jazykov. Preto sa čeština a slovenčina uplatňujú u nás rovnako aj ako jazyky učebníc pre školy všetkých stupňov. Ukazuje sa to aj pri učebniciach celoštátnej platnosti, teda aj vo vysokoškolských učebniciach určených pre české i slovenské vysoké školy rozličných smerov. V podstate ide o novú problematiku aj z jazykovej stránky. Naznačíme ju na pozadí krátkeho rozboru konkrétnej celoštátnej vysokoškolskej učebnice pre lesnícke fakulty vysokých škôl v Československej socialistickej republike. Ide o dielo prof. Ing. Štefana Makovníka a kolektívu *Inžinierske stavby lesnícke* (Príroda, Bratislava 1973, 709 strán).

Uvedená učebnica sa má používať ako záväzný učebný text na Lesníckej fakulte VSŽ v Brne a na Lesníckej fakulte VŠLD vo Zvolene, pričom rozsah učebnice je prispôsobený nielen požiadavkám profilu inžiniera, lež aj potrebám lesníckej stavebnej praxe. Preto má tento text ďalekosiahly význam pre jazykovú prax a pre úroveň jazykovej kultúry v širokých kruhoch odbornej verejnosti.

Celoštátne učebnice majú prvoradý význam pre vybudovanie a potom aj udržanie rovnakého vysokého štandardu na všetkých školách istého druhu. Okrem toho majú aj politický a kultúrno-politický význam pri utváraní československého vlastenectva a pri upevňovaní jednoty československej vedy. Z jazykovej stránky majú však najmä význam pri utváraní tzv. pasívneho bilingvizmu odborníkov českej i slovenskej národnosti, čo možno pokladať za realizáciu národnej politiky v istej

oblasti života rozvitej socialistickej spoločnosti. Ide tu o učebnice, ktoré sú napísané dvojjazyčne, t. j. niektoré kapitoly sú napísané po česky, iné zasa po slovensky. Toto riešenie sa uplatnilo aj v učebnici *Inžinierske stavby lesnícke,* ktorá má slovenskú redakciu, lebo vedúcim autorom je odborník slovenskej národnosti, ako to vyplýva z úvodu na s. 7—8.

Z politického hľadiska možno privítať tento typ celoštátnej učebnice ako optimálne riešenie problému dvojjazyčných učebníc. Pravda, žiadalo by sa dotiahnuť toto riešenie ešte dôslednejšie, aby sa ľahšie dosiahol spomínaný cieľ, totiž utvorenie pasívneho bilingvizmu. Treba mať na zreteli, že čeština a slovenčina sú si natoľko blízke vo všeobecnej lexike aj v terminológiách najrozmanitejších vedných aj technických odborov, že príslušníci našich dvoch národov si bežne rozumejú, hoci každý z nich používa svoju vlastnú reč. Ale na dosiahnutie úplnej zrozumiteľnosti treba poznať aj diferencie vo všeobecnej lexike aj v odbornej terminológii, lebo to je nevyhnutný predpoklad bilingvizmu. Na zaistenie tejto požiadavky sa však v posudzovanej učebnici nebral dostačujúci ohľad. Ani v slovenskom, ani v českom texte sa totiž neupozorňuje na ekvivalentné termíny v druhom jazyku: bolo by napríklad možné uviesť tieto ekvivalenty v zátvorkách, a to tak v slovenskom, ako aj v českom texte. Úspornejším riešením by však bolo to, keby sa pridal česko-slovenský slovníček pre slovenských používateľov a slovensko-český slovníček pre českých používateľov; okrem odborných termínov museli by tieto slovníčky obsahovať aj najhlavnejšie diferenčné jednotky zo všeobecnej slovnej zásoby. Pri spracúvaní takéhoto slovníčka by sa ukázala potreba jednotnej jazykovej redakcie celého textu, takže by sa povedzme musela dajako vyriešiť aj koordinácia českej a slovenskej terminológie, resp. aj integrácia pojmových sústav. Tu máme na mysli niekoľko typických prípadov.

Ukázalo by sa ešte jednoznačnejšie, že je najvýhodnejšie pre obidva jazyky, keď sa medzinárodné termíny zdomáčňujú iba graficky a morfologicky, ale nie lexikálne, čiže keď sa nenahrádzajú domácimi jednotkami. Nacionalizácia medzinárodnej terminológie často nie je vôbec možná, ako to ukazujú tzv. mikrosystémy termínov, napr. *dozér* (= slov. *zhŕňač): buldozér, angledozér, tiltdozér* (s. 277 n.). Výklady týchto termínov (*buldozér* = dozér s radlicou kolmou na pozdĺžnu os traktora; *angledozér* = dozér s radlicou šikmo k pozdĺžnej osi traktora; *tiltdozér* = dozér s radlicou sklonenou, otočnou okolo pozdĺžnej [vodorovnej] osi traktora) totiž nemajú charakter termínu: sú to veľaslovné opisy, ktoré sa ako termíny v praxi nedajú vôbec používať.

Iný typ termínov predstavujú dvojice ako *autostráda* = *diaľnica,* v ktorých je rozlične zaťažený medzinárodný a národný termín. V slo-

venčine je frekvenčné poradie *autostráda, diaľnica,* kým v češtine je to opačne: *dálnice, autostrada.* Aj v tomto type by sa mal pri koordinácii českej a slovenskej terminológie uprednostňovať rovnako v obidvoch jazykoch medzinárodný termín, ktorý spája obidva naše jazyky rovnakou mierou s inými jazykmi (porov. aj ruský termín *avtostrada).*

Pri koordinácii českej a slovenskej terminológie treba dávať pozor na to, aby sa rovnako postupovalo v celej oblasti. Napríklad v strojníckej terminológii sa zaužívali ekvivalenty čes. *břit* a slov. *rezná hrana,* takže sa v našej učebnici nepostupuje správne, keď sa v slovenčine používa termín *brit* (s. 285 a i.). No na druhej strane treba konštatovať, že sa v slovenčine nepostupuje správne ani vtedy, keď sa používa termín *kerovná náprava* (s. 54 a i.) ako ekvivalent českého termínu *rejdová náprava.* Tu by skôr patril termín *výkyvná náprava,* resp. *vychyľovacia náprava,* ktorý je ľahšie zrozumiteľný používateľom obidvoch našich jazykov a súčasne je správnejší aj z hľadiska vnútornej motivácie termínu.

Pre vedecký text je veľmi dôležitá aj syntaktická stránka, takže sa často hovorieva aj o vedeckej syntaxi. V podstate ide o tie prostriedky, ktoré pomáhajú vystihnúť logickú presnosť vyjadrovanej myšlienky. Nejde teda o správnosť niektorých slovesných väzieb a pod., ale ide o javy vetnej kondenzácie a o integráciu vety do textu. Pravdaže, aj v našom východiskovom texte treba upozorniť na archaické väzby *zúčastniť sa niečoho* (radšej by sa mala používať väzba *zúčastniť sa na niečom),* a súčasne na neologizmy ako *uvažovať niečo, zohľadniť niečo* atď. Za chybu pokladáme však väzbu *uvažovať s niečím (Návrhová rýchlosť je najvyššia bežná jazdná rýchlosť, s ktorou sa pri danom priečnom reze cesty uvažuje pri navrhovaní jej smerových a výškových prvkov,* s. 20), ktorá vznikla kontamináciou väzieb *uvažovať niečo* a *počítať (rátať) s niečím.* Rovnako treba uviesť aspoň jeden príklad na nezrozumiteľné súvetia, ako: *Na vývozných cestách sa dopravuje drevo zväčša šmykom po zemi, na šupke, kolesni alebo jednonápravovom podvozku ťahanom koňmi alebo traktorom. Možno ich použiť na dopravu len za priaznivých klimatických podmienok, aby sa dopravou značnejšie nepoškodili* (s. 22).

Koncízny výklad si vyžadujú nielen vetné a súvetné konštrukcie, ale najmä polovetné konštrukcie. Tu treba konštatovať, že v našom východiskovom texte sa veľmi dobre používajú najmä príčasťové konštrukcie atributívnej povahy, pričom sa zámerne využíva rozdiel medzi voľným a tesným postpozitívnym prívlastkom. Napríklad: *Zeminu rozpojujeme v postupných stupňoch zhora nadol, v hrúbke vrstiev (stupňov) 0,5—1,0 m, mierne zošikmených, umožňujúcich odtok povrchovej alebo pramenitej vody z výkopiska.* (s. 298) — *Z praktických dôvodov sú tabuľkové hodnoty prislúchajúce parametru a = 100 ozna-*

čované malými písmenami. (s. 57) Dakedy sa však aj polovetná konštrukcia používa dosť nevhodne v spojení so súvetnou konštrukciou: *Svažnice* sú zväčša zemné cesty vývozné alebo približovacie vedené šikmo po svahu, ktoré slúžia na zvážanie dreva na dolinovú cestu.* (s. 24)

Vo výstavbe textu sa uplatňuje komunikačné napätie v odseku a potom aj v jednotlivých vetách, ktoré sú integrovanými prvkami odseku. V odbornom texte treba dávať pozor na správne (spravidla koncové) umiestnenie jadra výpovede. Jadro výpovede sa často naznačuje časticou *aj, tiež, najmä, len, a to,* napr.: *Na lesných cestách okrem typu Ia sa rozširuje vozovka len na vnútornom okraji zákruty. Verejné cesty a lesná cesta typu Ia sa rozširujú po oboch stranách oblúka, a to o polovicu príslušnej hodnoty* △ š. (s. 79) Chyby proti tomuto usporiadaniu významových častí výpovede, ako aj chyby v umiestnení zdôrazňovacích častíc narúšajú plynulosť textu, ako to vidieť na tomto príklade: *V horských a vysokohorských oblastiach ... sa odporúča ponechať pokiaľ možno rovnomernú vrstvu snehu v hrúbke asi 10 cm, po ktorej sa môžu pohybovať tiež sane okrem iných vozidiel.* (s. 452) (Správne: *po ktorej sa môžu pohybovať okrem iných vozidiel aj sane.)* Alebo iný príklad: *Pri riešení praktických úloh majú hlavne význam tri stavy (štádiá) napätosti betónového prierezu.* (s. 334) (Správne: *Pri riešení praktických úloh majú význam najmä tri stavy napätosti betónového prierezu.)*

Súhrnne možno o posudzovanej celoštátnej vysokoškolskej učebnici *Inžinierske stavby lesnícke* (1973) povedať, že jej všeobecná jazyková úroveň je priemerná, lebo sa aj v tomto texte vyskytujú rozličné ortografické, gramatické aj lexikálne chyby (pozri napríklad krátku úvodnú kapitolku *Predhovor).* Oveľa viac však zavážia nedostatky z hľadiska štylistického; sú to chyby v oblasti odborného slovníka a odbornej syntaxe, teda chyby, ktoré mohla odstrániť starostlivejšia redakčná úprava textu. Aj tu sa teda ukazuje, že sa redakčným prácam venuje aj málo času, aj málo pozornosti. Za najväčší nedostatok však pokladáme to, že táto kniha nie je primerane vystrojená ako celoštátna vysokoškolská učebnica, lebo ponecháva živelnosť v takej dôležitej a citlivej politickej otázke, ako je utváranie (aspoň) pasívneho bilingvizmu našich vysokoškolákov a odborníkov vôbec. A to je vec základnej koncepcie celoštátnej učebnice ako takej.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Bratislava, Nálepkova 26

---

* V texte sa nepotrebne používajú podoby *zvážnica* i *svažnica* — ustálila sa iba podoba *zvážnica* (pozri SSJ V, s. 736).

Spoluhlásky t, d, n, l — ť, ď, ň, ľ v prevzatých slovách

(Kapitoly zo slovenskej ortoepie)

ÁBEL KRÁĽ

O výslovnosti spoluhlások *t, d, n, l — ť, ď, ň, ľ* v cudzích a prevzatých slovách možno formulovať tieto pravidlá: 1. Pôvodne cudzie slová, ktoré celkom zdomácneli, vyslovujú sa ako domáce slová (typ *diabol, košeľa).* 2. V cudzích a prevzatých slovách, ktorých cudzí pôvod sa uvedomuje, vyslovujú sa aj pred *i, í, e* spoluhlásky *t, d, n, l.* (Výnimku tvorí mala skupina slov, ktorých cudzí pôvod sa uvedomuje, no vo výslovnosti sa prispôsobili domácim slovám. Vyslovujeme [koľeda, lajbĺk, laťinka, laťinskí, laťinčina, ľiŋka, ľinajka, ľimonáda.] 3. V prevzatých slovách sa pred domácimi slovotvornými (odvodzovacími) a ohýbacími príponami začínajúcimi sa samohláskou *i, í, e* alebo tzv. *i*-ovou dvojhláskou vyslovuje *ť, ď, ň, ľ.)*

Vo fonetickom prepise (bez hranatých zátvoriek) uvedieme výber slov, ktorých výslovnosť podlieha druhému a tretiemu pravidlu.

Spoluhlásky t, d, n, l

1. Spoluhlásky *t, d, n, l* sa vyslovujú v základe slova pred *i, í, e* napr. v týchto cudzích a prevzatých slovách:

adela (Adela), *dalmatiňec, dext, dekan, denár, derviš, desaterac, dežma, disciplína, diván, elidovať, etnickí, etnikum, fenek, feničan* (Feničan), *fetiš, filip* (Filip), *generalisimus, holender, hotel, xetit* (Chetit), *xuligán, ide-a, imortelka* (ale *imorteľiek), júli-a* (Júlia), *kaliko, kanel, káder, kádi, klika, klíma, kolega, kolínski, kolibrík, komplikáci-a, košenila, kredenc, krokodíl, kuli, kulisa, lečo, lektika, libernáč, licitovať, lido, likér, liliput(án), liter* (*deci-, mili-* atď.), *líni-ovi, martin* (Martin), *matematika, matuzalem* (Matuzalem), *melisa, mestic, meter, mélika, mili-arda, mili-* (*-liter, -meter* atď.), *mili-ón, mineja, model, molino, moslim, muslim, napole-on* (Napoleon), *napolitáŋka, negáci-a, negližé, nero* (Nero), *nestor, nikel, nikotín, nisteji, niválni, obelisk, oliva, olivín, padišax, palestína* (Palestína), *paleta, palisáda, panoptikum, paralela, parti-ovi, partizán, pelendrek, pelerína, pelikán, peneplén, piknik, pireneje* (Pyreneje), *planírovať, pleps/bz, plédo-ajé, plika, podesta, polenta, poliklinika, politickí, politika, politruk, pre-*

stíš/ž, problém, proletkult, radírovať, roleta, ruleta (ale *roľiet, ruľiet*), *rutina, saŋgvinička, saŋgvinik, sanitka, sanitňík, satelit, segedínski, signalizáci-a, slemeno, stradivárki, suplikáci-a, sveter, šašlik, šinter, šlendri-án, šlixta, špiritizovať, štemovať, štepovať, tableta* (ale *tabľiet*), *talizman, texnik, tekstilka* (ale *tekstiľiek*), *tektonika, teleskop, temovať, terč, terkeľica, termín, tetovať, tér, tiger, timoťej* (Timotej), *timoťejka, titoųka, triplicita, ulita, univerzáli-e, univerzálni, univerzum, zenit* atď.

Takto sa vyslovujú aj slová *kaleráp/b, zeler, veltlín, rizliŋk/g* a slová *krinolína, mandolína, plastelína, vatelín.*

2. Spoluhlásky *t, d, n, l* sa vyslovujú pred *i, e* aj v niektorých prevzatých slovách rozšírených v ľudovej reči a v nárečiach: *ceremóni-a, šindeľ, štimovať, tanistra* a i.

3. Spoluhlásky *t, d, n, l* sa vyslovujú v prevzatých slovách končiacich sa na *-ik (-ík)*, ak nejde o zdrobnené podstatné mená (deminutíva):

alkoholik, atlantik (Atlantik), *astenik, baladik, beňadik* (Beňadik), *botanik, dogmatik, dramatik, cinik, energetik, erotik, evaňelik, gramatik, hedonik, higienik, italik* (Italik), *ironik, kanonik* (Bartek, 1944, má *kanoňik*), *katolík, matematik, medik, megalomanik, mexanik, melanxolik, narkotik, ne-urótik olimpi-onik, paralitik, platonik, politik, praktik, romantik, skeptik, sklerotik, texnik* a i.

4. Spoluhlásky *t, d, n, l* sa vyslovujú pred príponou *-istý (-ícky):*

alkoholickí, biblickí, bukolickí, drakonickí, himnickí, idilickí, krištalickí, lakonickí, melanxolickí, melodickí, metodickí, monomanickí, neurastenickí, platonickí, simbolickí a i.

5. Spoluhlásky *t, d, n, l* sa vyslovujú pred príponou *-ickosť: démonickosť, baladickosť, mexanickosť, melanxolickosť, mikrofonickosť, sklerotickosť* a i.

6. Spoluhlásky *t, d, n, l* sa vyslovujú pred príponou *-izovať:*

aktu-alizovať, amortizovať, automatizovať, centralizovať, civilizovať, dramatizovať, federalizovať, germanizovať, hospitalizovať, ide-alizovať, idilizovať, industri-alizovať, kandizovať, klerikalizovať, kolonizovať, kompletizovať, krištalizovať, kritizovať, latinizovať, leksikalizovať, mobilizovať, modernizovať, mexanizovať, moralizovať, nivelizovať, normalizovať, novelizovať, opalizovať, palatalizovať, penalizovať, peri-odizovať, raci-onalizovať, radikalizovať, sfanatizovať, signalizovať, simbolizovať, simpatizovať, sinxronizovať, sintetizovať, stabilizovať, sterilizovať, škandalizovať, štandardizovať, štilizovať, taktizovať, te-oretizovať, tiranizovať, verbalizovať a i.

Vyslovujeme však *bagateľ, bagateľní* (Pravidlá, 1971) — *bagateľizovať* i *bagatelizovať*.

7. Spoluhlásky *t, d, n, l* sa vyslovujú pred príponou *-izmus:*

bajronizmus (byronizmus), *defetizmus, ďjabolizmus, dogmatizmus, fanatizmus, formalizmus, germanizmus, xvostizmus, ide-alizmus, imperializmus, internaci-onalizmus, kapitalizmus, komunizmus, ľeňinizmus, materi-alizmus, metabolizmus, mongolizmus, nominalizmus, o>zôvizmus, patriarxalizmus, patri-otizmus, polonizmus, radikalizmus, re-alizmus, romantizmus, simbolizmus, si-onizmus, socjalizmus, taľjanizmus, univerzalizmus, verbalizmus* a i.

8. Spoluhlásky *t, d, n, l* sa vyslovujú pred príponou *-ista:*

albanista, artista, baladista, balista, biciklista, cimbalista, civilista, čelista, čembalista, činelista, deblista, defetista, eksternista, encyklopedista, figuralista, filatelista, finalista, fla-utista i flautista, formalista, fudbalista, gardista, germanista, hornista, hurbanista, xoralista, xvostista, interbrigadista, kobalista, kapitalista, klarinetista, koloni-alista, komparatista, komunista, kriminalista, latifundista, latinista, legendista, lutnista, materi-alista, memorandista, moralista, motociklista, nudista, okulista, organista, patentalista, pi-anista, pólista, propagandista, radikalista, radista, re-alista, romanista, sadista, semifinalista, separatista, signalista, si-onista, socjalista, škandalista, špeci-alista, špiritista, štatista, štilista, štipendista, tabelista, telefonista, tenista, urbanista, vi-olista, voleibalista, žurnalista a i.

Vyslovujeme však *husľe, husľový* (Pravidlá, 1971) — *husľista* i *huslista*.

9. Spoluhlásky *t, d, n, l* sa vyslovujú pred príponou *-ita:*

acidita, admiralita, afinita, afrodita (Afrodita), *aktu-alita, alkalita, banalita, bandita, bešti-alita, bonita, brutalita, debilita, divinita, edita* (Edita), *egalita, elita, eventu-alita, fidelita, finalita, formalita, fraternita, frigidita, ilegalita, imunita, individu-alita, invalidita, izra-elita, johanita, judita* (Judita), *karmelita, kolegi-alita, kompatibilita, kozmopolita, kriminalita, kvantita, kvalita, labilita, lateralita, latinita, legalita, lokalita, malignita, maternita, mentalita, metropolita, mobilita, modalita, mortalita, ne-utralita, nobilita, nulita, ofici-alita, oportunita, originalita, paternita, perme-abilita, posibilita, prediktabilita, probabilita, raci-onalita, re-alita, rentabilita, reverzibilita, rivalita, sanita, seksu-alita, sentimentalita, senzibilita, soci-abilita, stabilita, sterilita, stu-*

pidita, suverenita, špeci-alita, tonalita, totalita, utilita, vari-abilita, vitalita a i.

10. Spoluhlásky *t, d, n, l* sa vyslovujú pred príponou *-ika:*

akustika, aŋglistika, antika, aritmetika, atletika, baladika, balistika, bazilika, bukolika, ciklistika, cirilika, di-etitika, dogmatika, egzotika (exotika), *enciklika, eŋklitika, erótika, etika, folkloristika, fonetika, genetika, germanistika, gotika, gramatika, harmonika, heraldika, hidra-ulika, hlaholika, xrómatika, kibernetika, klinika, kozmetika, kozmona-utika, kriminalistika, kritika, liŋgvistika, majolika, matematika, melodika, metodika, no-etika, optika, orientalistika, panika, pijatika, pne-umatika, politika, polonistika, problematika, proklitika, protetika, putika, replika, republika, romanistika, rusistika, simbolika, sistematika, slavistika, statika, štatistika, štilistika, taktika, tematika, turistika, žurnalistika* a i.

11. Spoluhlásky *t, d, n, l* sa vyslovujú pred príponami *-id, -it:*

a-erolit, okulit, amonit, ani-onit, antimonit, argentit, azbestit, bakelit, bentonit, brizolit, eternit, galaktit, galenit, granit, hematit, heraklit, hidrolit, xrizolit, igelit, jodit/d, ka-olinit, ka-olit, karbonit, kati-onit, ki-anit/d, kredit, ksenolit, ksilolit, lignit, magmatit, magnetit, malardit, maŋganit, megalit, melanit, mezolit, molibdenit, monolit, mulit, ne-utronit, oksalit, ozalit, pale-olit, perlit, petit, platinit, plutonit, saponit, satelit, selenit, si-enit, smrekolit, solvolit, stalaktit, stronci-anit, tantalit, te-odolit, teralit, titanit, uralit, uranit, vanadinit, vulkanit, zo-olit a i.

12. Spoluhlásky *t, d, n, l* sa vyslovujú pred príponami *-ín, -inka* [*-ínka*]:

anilín, bernardín, blondín, diftín, formalín, globulín, xitín, inzulín, ka-olín, kreo-lín, krištalín, ksantín, lignín, lu-etín, maŋganín, melanín, mezanín (Bartek, 1944, má *mezaňín*), *mušelín, naftalín, nikotín, paladín, palatín, pektín, penicilín, popelín, ruženín, safranín, saponín, smaltín, tanín, tavolín, terpentín, tetralín, travertín, turmalín, uranín, vatelín, vazelín* a i. Tak sa vyslovujú aj mená *augustín, justín, konštantín,* slová *perliŋka, praliŋka, uršuliŋka* a názvy *kolín, berlín.* Vyslovujeme však *buďín, hodoňín.*

13. Spoluhlásky *t, d, n, l* sa vyslovujú pred príponou *-ent:*

abonent, apstinent, ascendent, asistent, dekadent, deponent, descendent, disponent, eksponent, incident, independent, komponent, kontinent, korešpondent, oponent, prezident, proponent, remitent, repetent, revident, rezident, študent a i.

14. Spoluhlásky *t, d, n, l* sa vyslovujú pred príponou *-er, -ér:*

autsajder, káder, operatér, parter, partner, púder, sabotér, salamander, šuster, švidler, žonglér.

14. Spoluhlásky *t, d, n, l* sa vyslovujú pred príponou *-es:*
majáles, notes.

15. Spoluhlásky *t, d, n, l* sa vyslovujú pred koncovým *-e:*
finále, naci-onále, parte, pastorále, penále a i.

16. Spoluhlásky *t, d, n, l* sa vyslovujú v prevzatých slovách pred koncovou heterosylabickou (rôznoslabičnou) samohláskovou skupinou, v ktorej prvou samohláskou je *i, e (ia, ie, ea ...):*
aktíni-um, alumíni-um, amóni-um, bešti-a (bešti-e, bešti-i atď.), *beríli-um, bi-éni-um, ceremóni-a, decéni-um, domicíli-um, domíni-um, evaňjeli-um, fóli-um, galimati-áš, gaudi-um, gáli-um, gerundi-um, hafni-um, harmóni-um, héli-um, hosti-a, ide-a, indi-um, irídi-um, jude-a (Judea), káli-um, kleptománi-a, konzíli-um, lapáli-e, líti-um, ľali-a, matrimóni-um, máni-a, médi-um, micéli-um, miléni-um, míni-um, nobeli-um, oksigéni-um, omni-um, ódi-um, pali-um, parti-a, patáli-a, pivóni-a, plazmódi-um, plutóni-um, polóni-um, pódi-um, prelúdi-um, prezídi-um, rádi-o, rubídi-um, saturnáli-e, skandi-um, skrutíni-um, supsídi-um, štipendi-um, štúdi-um, táli-um, triklíni-um, tríti-um, úráni-um, vanádi-um* a i.

Spoluhlásky ť, ď, ň, ľ

1. Spoluhlásky *ť, ď, ň, ľ* sa vyslovujú v prevzatých slovách:

a) pred príponou *-ik (-ík),* ktorou sa tvoria zdrobnené podstatné mená (deminutíva): *aňjeľik, advokátik, banáňik, bicikľík, cigáňik, detaľík, figľik, hotelík, kabineťik, kanáľik, kanóňik, kastróľik, kordóňik, mili-óňik, momentík, mopsľík, paplóňik, pedáľik, pikuľík, pinčľík, pračľík, primáňik, pudľík, referátik, romáňik, šáľik, škandáľik, tégľik, tuneľík* a i.;

b) v slovách *špendľík, štamperľík, trpasľík, žoľík;*

c) v názvoch prvkov *drasľík, hľiňik (hľiňikáreň), kisľík, soďík, vápňik, voďík, uhľík;*

d) v názve *ľemík.*

2. Spoluhlásky *ť, ď, ň, ľ* sa vyslovujú v prevzatých slovách s príponou *-ňik (-ňík):*
agrárňik, bitňik (beatnik), *ciferňík, cirkevňík, (cirkeuňík), farňík, finančňík, xinínovňík (xinínouňík), indigovňík (indigouňík), kabinetňík, kompromisňík, kriminálňik, sanitňík, sírňik, škandálňik, tekstilňík, tradičňík* a i.

3. Spoluhlásky *ť, ď, ň, ľ* sa vyslovujú v prevzatých slovách

a) končiacich sa na *-iak, -iar, -ier*, kde *ia, ie* je dvojhláska:

forťieľ, gavaľier, goľier, granaťier, haľier, hoteľier, inžiňier, kanoňier, krauľiar, kupľiar, maňiak, maňier, monasťier, muškeťier, paľier, piľier, pi-bňier, praňier, renťier, riťier, šarňier, škapuliar, špaliер, švindliar, žoldňier a i.;

b) v slovách *ďieža, pľiaga, predsáľie, sľiesko* (Sliezsko), *taľiansko* (Taliansko), *evaňielik, evaňieli-um.*

4. Spoluhlásky *ť, ď, ň, ľ* sa vyslovujú v prevzatých slovách pred príponou *-ec:*

abesíňec, argentíňec, beŋgáľec, dalmatíňec, kontinentáľec, ne-andertáľec, portugaľec, sardíňec a i.

5. Spoluhlásky *ť, ď, ň, ľ* sa vyslovujú v prevzatých slovách pred príponou *-ica:*

maŋgoľica, moŋgoľica, terkeľica.

6. Spoluhlásky *ť, ď, ň, ľ* sa vyslovujú v prevzatých slovách pred príponou *-ena: fifľena.*

7. Spoluhlásky *ť, ď, ň, ľ* sa vyslovujú v prevzatých slovách pred príponou *-ina: kremeľina, tóňina.*

8. Spoluhlásky *ť, ď, ň, ľ* sa vyslovujú v prevzatých slovách pred ohýbacími príponami, ak bezprostredne nasleduje *i*-ový alebo *e*-ový segment:

bál — na‿báľe, bicikel — na‿bicikľi, dubleta — dubľiet, fudbal — na‿fudbaľe, hominit/d — hominiďi, hotel — w‿hoteľi, xetit — xetiťi, konzul — konzuľi, komunista — komunisťi, kotleta — kotľiet, lokalita — v‿lokaliťe, moŋgol — moŋgoľi, paleta — paľiet, paralelka — paraleľiek, pilulka — piluľiek, špaleta — špaľiet, terén — ť‿teréňe, turbína — ť‿turbíňe.

Kabinet fonetiky
Filozofická fakulta UK
Gondova 2, Bratislava

LITERATÚRA

BARTEK, H.: Správna výslovnosť slovenská. Bratislava—Martin 1944, 316 s.

HORECKÝ, J.: Slovenská lexikológia I. Tvorenie slov. Bratislava, SPN 1971, 253 s.

ORAVEC, J. — LACA, V.: Príručka slovenského pravopisu pre školy. Bratislava, SPN 1973, 598 s.

Pravidlá slovenského pravopisu. 11. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971, 422 s.

Slovník slovenského jazyka I—V. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959—1965.

Proxemika a štylistika

Kapitolky zo štylistiky (34.)

JOZEF MISTRÍK

Ľudia sa navzájom dorozumievajú nielen pomocou slov, zvukov a pohybov, ale aj uplatňovaním mnohých ďalších prostriedkov a spôsobov. Napríklad mlčaním. Ak sa niekto zdrží odpovede, odmietne odpovedať, prakticky tiež odpovedal. Mlčanie je reakcia rovnako ako slovo, nejasný zvuk alebo gesto. Aj vzdialenosť, ktorá sa pri rozhovore uplatní medzi ľuďmi, je znakom. Aj čas, ktorý uplynie medzi replikami, je výrazným znakom, je súčasťou reči. Tentoraz sústredíme pozornosť na to, akú úlohu pri dorozumievaní hrá priestor okolo hovoriaceho, vzdialenosť hovoriaceho od adresáta a čas, ktorý predstavuje čakanie na reakciu. Otázkami priestoru a času v komunikácii sa zaoberá proxemika.

Pojem proxemika, ako pojem z paralingvistiky, nie je ešte vedecky spracovaný, lebo sa zjavil iba nedávno a je to pojem, ktorý sa dotýka psychológie a zoosemiotiky, takže na jeho vyčlenie a opis nateraz nieto exaktných ukazovateľov. Jednako však proxemiku nemožno nechávať nepovšimnutú, lebo úzko súvisí so štylistikou reči. Dejiny proxemiky sa začínajú prácou amerického antropológa E. T. H a l l a *The Silent Language — Mlčiaci jazyk* (New York 1959). Naňho nadviazal a pojem podrobnejšie vyčlenil a opísal Th. S e b e o k v práci *Zoosemiotics* (Language 1963). A tak pojem, ktorý bol predtým známy ako teritoriálny imperatív, prechádza do paralingvistiky, rozšírený o časový aspekt, ako proxemika.

E. T. Hall v cit. práci empiricky určil niekoľko vzdialeností medzi podávateľom a adresátom, ktoré sú sprievodnými znakmi dorozumievacieho štýlu alebo signálmi vyjadrujúcimi tón a štýl komunikácie. Za intímnu vzdialenosť spolubesedníkov pokladá vzdialenosť od 5 do 30 cm. Je to vzdialenosť, v ktorej sa hovorí šeptom. Za osobnú pokladá vzdialenosť od 50 do 125 cm. Je to vzdialenosť, v ktorej sa hovorí nahlas, no témy rozhovoru sú súkromné, osobné. Za spoločenskú pokladá vzdialenosť od 130 do 250 cm. Pri tejto vzdialenosti sa hovorí plným hlasom, štýlom a spôsobom verejného styku. Témy rozhovoru sú úradné, spoločenské, verejné. Väčšie vzdialenosti sa vyskytujú pri oficiálnych, formálnych spoločenských stretnutiach. Vzdialenosti nad 5 metrov sú vzdialenosti medzi rečníkom a poslucháčom. Tieto údaje sa zistili empiricky a vychádzalo sa z konvencie Američanov. Lenže ani medzi samými Američanmi neplatia zhodné konvencie, lebo južní

sú zvyknutí na menšie odstupy ako severní. V Európe Západoeurópania, najmä Angličania, a Severoeurópania, uplatňujú väčší odstup ako my. Preto hovoríme o nich, že sú „chladní". Obdobné zákonitosti platia pre dĺžku času, ktorým sa rámcuje prejav alebo replika v dialógu.

Prejdime však na súvislosť štylistiky s proxemikou. Moderná štylistika sa chápe oveľa širšie než klasické štylistiky, ktoré sa nedostávali ďaleko za jazykovú zložku prejavu. Za dôležitý moment pri písomnom dorozumievaní treba pokladať napríklad to, či sa text napíše ceruzkou, či perom a či písacím strojom. Alebo to, či sa píše iba na jednu, alebo na obidve strany papiera, či sa píše s margom, alebo bez neho. Všetko to, čo sme uviedli, sú príznaky prejavu najmenej na osi prejav súkromný — verejný — oficiálny. Závažné paralingvistické dorozumievacie prostriedky sú kinetické (pohybové) prostriedky — gestikulácia a mimika —, ktoré sa môžu v reči uplatniť s takou silou, že úplne zdeformujú — hoci až do protikladu — obsah jazykovej zložky prejavu. Situácia, prostredie, okolnosti konkrétnej výpovede sú veľmi závislé od všetkého, čo je v momente reči okolo nich, teda v nemalej miere aj od proxemiky. Slovo nadobúda svoj pravý význam až v kontexte alebo v situácii.

Proxemika sa viac alebo menej ako štylistický prvok uplatňuje pri všetkých príležitostiach, kde sa komunikuje ústne, a najmä za prítomnosti autora. V hovorovom štýle sú proxemické prvky sprievodnými znakmi, ale i signálmi. Sprievodnými sú vtedy, keď sa hovorí tlmeným hlasom a familiárne. Ako signál slúžia vtedy, keď sa počas konverzácie jeden z hovoriacich priblíži a dá najavo ochotu zmeniť tému, štýl, hlas a všetko ostatné, čo štylizuje. Hoci sa nezmenilo nič iné, iba vzdialenosť, už sa štylizovalo a štylizovalo sa aj vtedy, ak sa zmenil zvyčajný časový priestor medzi replikami. Nedostatkom napísaných dialógov v próze, ale najmä v dráme je, že nemajú proxemické znaky, ktorými by sa vyjadrovali priestorové i časové vzdialenosti, a tak sa v zvukovej realizácii priestory medzi replikami — podobne ako v próze medzi vetami — schematizujú na jedinú vzdialenosť. To ide proti autentickosti dialógu. Mocným dramatizujúcim momentom môže byť zmena proxemickej hodnoty (vzďaľovanie sa, približovanie, asynchrónia medzi gestom postavy a niektorým proxemickým prvkom).

Veľký význam má proxemika v rečníckej praxi. Podľa funkcie a obsahu prejavu môže rečník upravovať svoju vzdialenosť od poslucháča. Môže stáť napríklad na javisku alebo na pódiu v strede alebo hlbšie vzadu alebo celkom na okraji, v blízkosti poslucháča. Podľa toho, kde stojí, sa meria stupeň oficiálnosti a či familiárnosti výpovede. Napríklad pri prednáške rečník stáva zásadne bližšie ako pri oficiálnej, slávnostnej reči. Pri prejave adresovanom prítomnej osobe upraví vzdialenosť podľa hodnosti tejto osoby a podľa vzťahu tých, ktorých

on ako rečník reprezentuje. Pravda, so vzdialenosťou a rámcujúcim časom treba zladiť aj oblek a, samozrejme, aj slovesnú zložku prejavu. Veľký odstup harmonizuje s abstraktnejším textom, neštylizovaným oblekom a neštylizovaným gestom. S veľkosťou „teritoriálneho imperatívu" patriaceho rečníkovi súvisí aj problém, či sa prednášaný prejav má čítať alebo prednášať bez papiera. Čím väčší je priestor okolo rečníka, tým viacej sa žiada, aby prejav čítal z papiera a naopak. (Pravdaže, priestor i čas treba chápať v relatívnom zmysle.) Uplatňovanie priestoru a času ako fyzických prvkov pri prejave má veľmi silný účinok na poslucháča. Každá disharmónia sa pociťuje ako rušivý paradox stojaci proti kultúre prejavu vôbec. Javisko je veľmi citlivé na zákony proxemiky aj pri recitovaní. Lyrická báseň nechce mať recitátora na rampe, ani v strede javiska, ale radšej hlbšie, alebo posunutého na niektorú stranu. Próza žiada stred alebo rampu, aby sa reč recitátora dostala bližšie k prijímateľovi.

Aj televízna obrazovka — „telejavisko" — predpisuje vzdialenosti, priestory a pauzy. Detail je znakom vstupu do intimity postavy alebo situácie, celok naopak. Priestor utvorený na ploche obrazovky okolo hlásateľky i medzi hlásateľkou a divákom je niekedy výrečnejší ako slovesný text, ktorý prednesie. Súlad medzi signálmi proxemiky a textovou zložkou výpovede sa chápe ako stupeň kultúry výrazu. Uvedieme len taký názorný príklad, ako je oslovenie spolubesedníka, rečníka alebo hlásateľky: čím je väčší odstup medzi nimi a adresátom, tým je použitie oslovenia naliehavejšie. So zmenšovaním vzdialenosti sa zmenšuje aj naliehavosť tohto kontaktového prostriedku. Približovanie alebo vzďaľovanie je znakom zbližovania sa i odcudzovania.

V texte sme sa usilovali zdôrazniť, aký veľký význam má situácia, v ktorej sa používa jazyk. A aj to, že pojem reč, ak sa doň zahŕňa aj štýl reči, je veľmi široký a siaha ďaleko za hranice „knižne" artikulovaného slova. Rámec reči je jej významovou zložkou. Pri komunikácii sa s jazykom stretá mnoho nejazykového, čo akt dorozumievania spresňuje. Proxemika je svojím pôvodom zoosemiotika, ale o to je výrečnejšia v situáciách, keď stojí človek oproti človeku. Proxemika nie je iba javisko, nie je len kulisa, ale živá a účinná reč, s ktorou treba pri každej komunikácii počítať.

Fiozofická fakulta UK
Gondova 2, Bratislava

Niektoré kombinačné zákonitosti slovenčiny

JÁN SABOL

Najnovšie výskumy slovenského jazyka sa zameriavajú aj na odhalenie jeho kvantitatívnych, frekvenčných a kombinačných zákonitostí. Toto bádanie vychádza z dialektického vzťahu medzi kvantitatívnym a kvalitatívnym prvkom v jazyku. Výsledky tohto výskumu slúžia teórii aj praxi: ukazujú na zvukovú výstavbu slabík, morfém a slov, na zákonitosti spájania foném ako najmenších jazykových jednotiek rozlišujúcich význam, pomáhajú vymedziť centrálne a okrajové, produktívne a neproduktívne prvky v jazyku, odkrývajú distribučné zákonitosti, a tým funkčné zaťaženie jazykových jednotiek, odrážajú komunikačnú nosnosť slovenčiny a jej typologické ustrojenie atď.; v praxi sa dajú výsledky tohto výskumu zužitkovať pri lepšom a rýchlejšom zvládnutí slovenčiny v jej jednotlivých rovinách, pri hlbšom osvojení jej normy, teda súčasných vnútorných osobitostí na pozadí dialektického vzťahu výrazovej a významovej roviny a pod.

V tomto príspevku chceme ukázať na niekoľko základných kombinačných zákonitostí slovenčiny podľa svojich výskumov v posledných rokoch.

1. Základný slabičný kontrast v jazyku konsonant + sonanta (Pauliny, 1968, s. 41), teda spoluhláska + nositeľ slabičnosti, sa môže rozlične kombinovať. V spisovnej slovenčine — podobne ako v iných jazykoch — je najbežnejšie spojenie CV (konsonant + vokál; za vokály pri tejto kombinačnej následnosti foném pokladáme všetky slabičné prvky, teda aj slabičné *r, l*). Toto spojenie pri jednoslabičných slovách v slovenčine predstavuje takmer polovicu, pri dvojslabičných až päťslabičných slovách približne štvrtinu všetkých spoluhláskovo-samohláskových variácií. Ide o typ slabiky, ktorý je artikulačne, akusticky i percepčne — pretože sa pri ňom uplatňuje najväčší kontrast, maximálna rozdielnosť zvukov — najvýhodnejší, a teda komunikačne najústrojnejší. Pri tejto kombinácii foném sa dá jednoznačne vymedziť aj slabičná hranica. Pravda, aj ostatné typy spoluhláskovo-samohláskových kombinácií, ktoré sú z hľadiska slabičného rozhrania jednoznačné, majú vysokú frekvenciu (CVC, CVCVC, CVCVCVC).

Konsonanticko-vokalická výstavba slov v spisovnej slovenčine odráža tento základný model slabiky; zároveň však s rastom slabičnosti slov sa vyrovnávajú pravdepodobnosti rozličných spoluhláskovo-samohláskových kombinácií. Popri kontrastoch vnútri slabiky sa pri viacslabičných slovách uplatňujú aj rozdielnosti v zložení jednotlivých slabík. Ukazuje sa, že čím má slovo vyššiu slabikovú dĺžku, s tým men-

šou istotou sa dá predvídať jeho konsonanticko-vokalické zloženie (Sabol, 1968, s 286).

Rozbor spoluhláskovo-samohláskového zloženia slov v spisovnej slovenčine odkrýva aj ďalšiu zákonitosť: pomer samohlások a spoluhlások sa vyrovnáva s rastom slabičnosti slov. Tento vzťah možno formulovať aj tak, že pomer samohlások a spoluhlások v spisovnej slovenčine závisí od priemernej slabikovej dĺžky slova: v texte s nižšou priemernou slabikovou dĺžkou sa využíva na výstavbu viac spoluhlások a naopak. Uvedený jav môže slúžiť ako základný rozlišujúci príznak pri prvom dotyku so štylisticky diferencovaným textom. Stúpajúca samohláskovosť v smere viazaný verš → voľný verš → próza má svoje vnútorné jazykové zdôvodnenie: vo viazanom verši je zároveň najnižšia priemerná slabiková dĺžka slova a v próze zasa vykazuje najvyššie hodnoty; voľný verš stojí uprostred (Sabol, ibid.).

Pri rozbore pomeru konsonantov a vokálov v okrajových postaveniach slova (na začiatku a na konci slov) sa ukázalo, že v spisovnej slovenčine vzhľadom na opozíciu začiatok slova — koniec slova sa spoluhlásky zoskupujú na začiatku slov. Prvá slabika slova je spravidla nositeľom dôležitej prozodickej vlastnosti — prízvuku, je teda z hľadiska silovej modulácie výdychového prúdu najvýraznejšia. Tým sa dynamické napätie konsonant — vokál vyrovnáva (Sabol, ibid., s. 287—289). Ale táto skutočnosť už súvisí s otázkou spoluhláskových skupín v spisovnej slovenčine.

2. Zo zistenia, že pomer samohlások a spoluhlások je v spisovnej slovenčine približne 1:1,3, vyplýva existencia spoluhláskových skupín v slovenských slovách. Upozorňujeme pritom, že pri skúmaní spoluhláskových zoskupení i ďalších kombinačných zákonitostí sa musí vychádzať zo slova ako základnej významovo-rytmickej jednotky, základnej premiestniteľnej jednotky jazyka, v ktorej sa zvukové reťazce zjavujú na pozadí historicky podmienených, synchronicky ustálených pravidiel. Veď napríklad aj isté zmeny foném (neutralizácie) sa uskutočňujú v rámci slova, za hranice slova neprechádzajú.

V spisovnej slovenčine sa vyskytujú dvojčlenné, trojčlenné a štvorčlenné spoluhláskové skupiny (päťčlennú skupinu sme našli len v slove *nervstvo* a v jednom z variantov prevzatého slova *gangster* v nepriamych pádoch: *gangstra* — tu je však podľa zákona tvarovej analógie systémovejšia podoba *gangstera).* Z nich — podľa očakávania — majú najvyššiu frekvenciu dvojčlenné spoluhláskové skupiny, pričom štvorčlenné skupiny konsonantov majú takmer zanedbateľnú frekvenciu. V texte spisovnej slovenčiny je v priemere približne až každá 9.—10. spoluhláskova skupina iná než dvojčlenná (a zasa s vysokou pravdepodobnosťou uvedená iná skupiina je trojčlenná; Sabol, 1971). Dá sa to ľahko overiť pozorovaním akéhokoľvek textu spisovnej slovenčiny.

Je pritom zákonité, že práve najnižšia — dvojčlenná skupina spoluhlások je najčastejšia. Vyplýva to z komunikačnej ustrojenosti nášho jazyka; čím je v jazyku viac a bohatších zoskupení konsonantov, tým je väčšia náročnosť na prácu artikulačných orgánov hovoriaceho aj sluchového aparátu počúvajúceho. Súvisí to s tým, že v takýchto zvukových zoskupeniach sa jednotlivé fonémy rozlišujú menej než pri stretnutí spoluhlások a samohlások.

Najviac spoluhláskových skupín sa v rámci slova vyskytuje v tzv. intersonantickej pozícii (medzi dvoma nositeľmi slabičnosti), menej na začiatku slova a najmenej na konci slova. Jednoznačná frekvenčná prevaha dvojčlenných spoluhláskových skupín v porovnaní s trojčlennými a štvorčlennými skupinami spoluhlások viditeľne stúpa od postavenia na začiatku slova cez pozíciu medzi dvoma nositeľmi slabičnosti po postavenie na konci slova (Sabol, 1971, s. 74).

Ukazuje sa, že v spisovnej slovenčine je najcitlivejším miestom spoluhláskovej skupiny okrajová (najmä koncová) pozícia slova. Táto zákonitosť súvisí s výstavbou slabiky v slovenčine. Začiatok slova je zároveň začiatkom prvej slabiky slova a koniec slova sa prekrýva s koncom poslednej slabiky slova; tu sú teda hranice slabík (na začiatku slova z ľavej strany a na konci slova z pravej strany) jednoznačné. Najväčšia frekvenčná aj kombinačná zaťaženosť spoluhláskovej skupiny medzi dvoma nositeľmi slabičnosti súvisí s možnosťou slabičného rozhrania vnútri tejto skupiny na rozdiel od jednoznačnej slabičnej hranice v okrajových miestach slova. V slove *strecha* je skupina *str-* začiatkom prvej slabiky, v slove *bystrý* sa však môže intersonantická skupina *-str-* aj rozčleniť: sú tu možné až tri delenia na slabiky — *by-strý, bys-trý* a *byst-rý* (porov. Pauliny, op. cit., s. 44—45; o týchto zákonitostiach slabík bude reč v osobitnom príspevku).

Výskum spoluhláskových skupín v troch postaveniach v slove v závislosti od slabikovej dĺžky slova priniesol aj ďalšie zaujímavé zistenie: čím má slovo vyššiu slabikovú dĺžku, tým častejšia je v ňom intersonantická pozícia spoluhláskovej skupiny; to znamená, že spoluhláskové skupiny na začiatku a na konci slov sa vyskytujú predovšetkým v menejslabičných slovách (pri jednoslabičných slovách dokonca chýba postavenie spoluhláskovej skupiny medzi dvoma nositeľmi slabičnosti). Toto zistenie má určité dôsledky pre výstavbu i rozbor umeleckého textu: vo viazanom verši (nižšia priemerná slabiková dĺžka slova) možno zákonite očakávať viac spoluhláskových skupín (napr. s možnosťou eufonického alebo eufonicko-rytmického a či eufonicko-sémantického využitia) v okrajových pozíciách slova než vo voľnom verši a v próze (vyššia priemerná slabiková dĺžka slova; Sabol, 1971, s. 72—73).

Rozbor konkrétnych spoluhláskových skupín s upozornením na ďal-

šie kombinačné osobitosti slovenčiny najmä vo využívaní fonologických protikladov bude predmetom osobitného príspevku.

Filozofická fakulta UPJŠ
Grešova 3, Prešov

LITERATÚRA

PAULINY, E.: Fonológia spisovnej slovenčiny. 2. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968. 128 s.

SABOL, J.: Konsonanticko-vokalické zloženie slovenských slov. Slovenská reč, *33*, 1968, s. 281—289.

SABOL, J.: Pomer jednotlivých typov konsonantických skupín. Slovenská reč, *36*, 1971, s. 71—78.

Ekonómia a redundancia v jazyku

VLADIMÍR GREGOR

Pri práci v oblasti jazykovej kultúry sa stretávame i s jednostrannými názormi na jazyk. Veľa jazykových problémov predkladajú najmä ľudia, ktorí chcú modelovať jazyk ako prísne logický, uzavretý systém, v ktorom sa má v maximálnej miere uplatňovať ekonómia, priamočiarosť a bezvýnimkovosť. G. Horák v úvahe *Postoj k jazyku* (1971, s. 99—100) nazýva takýchto extrémistov deštruktívnymi reformátormi. Ich deštruktívnosť je často neúmyselná, zavinená nedostačujúcou informovanosťou. Prechádza veľa ráz do jazykovej škrupulóznosti a bezradnosti a od jazykovedcov si vyžaduje taktný, ba terapeutický prístup. V našom príspevku si všimneme niekoľko javov, ktoré sú pre posúdenie nadhodenej problematiky dôležité. Pozrieme sa bližšie na to, ako sa uplatňuje v jazyku ekonómia (úspornosť) i jej náprotivok redundancia (nadbytočnosť).

I. E k o n ó m i a. Francúzsky štrukturalistický jazykovedec A. Martinet pokladá ekonómiu za základný princíp jazykového vývinu. Podľa neho tendencia obmedzovať psychickú i fyzickú činnosť na minimum usmerňuje celý jazykový vývin (porov. Horálek, 1967, s. 115). Otázka je, čo značí princíp ekonómie v jazyku a v akom rozsahu sa v jazyku ekonómia uplatňuje.

Ekonómiu v jazyku môžeme definovať ako pokiaľ možno najúspornejšie použitie jazykových prostriedkov na vyjadrenie pojmu alebo

myšlienky; záporne (per negationem) sa môžeme o ekonómii v jazyku vyjadriť ako o vyhýbaní sa všetkým nadbytočným (nepotrebným) jazykovým prostriedkom. Ani tieto definície však nestačia. Musíme skúmať ďalej, kedy je dajaký jazykový prostriedok nadbytočný a kedy nie, konkrétne povedané, v akých jazykových prehovoroch (písaných alebo hovorených) treba dať prednosť ekonómii a kde má zasa tento princíp ustúpiť.

Princíp ekonómie sa dá veľmi dobre použiť predovšetkým tam, kde vystupuje do popredia komunikatívnosť textu (Mistrík, 1972), teda vo vedeckej a populárno-náučnej literatúre a v administratívnom štýle. Princíp ekonómie možno uplatniť aj pri preberaní cudzích slov do domácej slovnej zásoby. Všade tam, kde domáci výraz plne vystihuje daný pojem, treba ho používať a zbytočne nenahrádzať cudzím (prevzatým) slovom. V písaných i hovorených jazykových prejavoch náročnejšej úrovne (prednášky, prejavy ap.) ekonómia vyžaduje vynechávať mnohé pomocné slová, ktoré v nich pôsobia svojou nadbytočnosťou rušivo. Princíp úspornosti môžeme vhodne využiť i pri zostavovaní krátkych oznamov, nadpisov, hesiel, inzerátov a pod. Umožňuje nám vyhýbať sa ťarbavým a dlhým spojeniam, napr. namiesto vyjadrenia *Z dôvodov, že maľujeme, je zatvorené* načim použiť stručné vyjadrenie *Pre maľovanie zatvorené,* namiesto *Prevádzame opravu obuvi* zrozumiteľné a prirodzenejšie *Opravujeme obuv.*

Úspornosť sa v jazyku prejavuje v polysémii (mnohovýznamovosti) slova. Stačí si pozorne prečítať napr. významovú stavbu slova *hlava* i jeho uplatnenie vo frazeologických spojeniach (Slovník slovenského jazyka I, s. 479) a budeme prekvapení, čo všetko sa dá týmto jediným slovom vyjadriť. Ekonómia sa uplatňuje aj pri strate motivácie slov (pri ich deetymologizácii). Takto sa deetymologizovalo napr. slovo *malinovka,* ktorým sa v slovenčine označuje nielen malinová, ale aj iná ovocná šťava s vodou (sódou, minerálkou). V jazyku sú potom možné zdanlivo nelogické spojenia *černicová, citrónová malinovka.* Tieto spojenia sú iba zdanlivo nelogické, lebo si už pri nich neuvedomujeme spojitosť slova *malinovka* s malinami. Podobne slovo *bielizeň* označuje nielen spodné šatstvo a biele posteľné povlaky (pôvodný význam), ale spodné šatstvo a posteľné povlaky akejkoľvek farby. Princíp ekonómie vytláča teda pri polysémii aj pri deetymologizácii prísnu logiku. „Logika" jazyka však zostáva zachovaná. Spomínané procesy v jazyku umožňuje totiž kontextové začlenenie slova. Zo začiatku kontext dopĺňa alebo upravuje pôvodnú náplň slova, neskoršie sa častým používaním vžije už nový význam a potreba kontextu odpadá (Pršo, 1974, s. 23). Kontextovým začlenením slova sa rozumie nie iba postavenie slova v písaných textoch, ale i v hovorených prejavoch, v ktorých funkciu kontextu môže plniť aj modulácia hlasu, odmlčanie sa

a pod. Polysémia i deetymologizácia má základ práve v hovorených prejavoch (potreba plynulého vyjadrovania, nedostatok času na hľadanie významových odtienkov a pod.).

II. Redundancia. Najväčšie problémy jazykovým „logikom" robí redundancia v jazyku. Stavia sa im do cesty na každom kroku. V úsilí zracionalizovať (zekonomizovať) jazyk nepoznajú títo reformátori prekážky (chcú napr. odstrániť synonymá, gramatický rod ap.). Treba si teda predovšetkým povedať, čo v jazyku rozumieme pod redundanciou. Ako sa ukáže, redundancia v jazyku je odôvodnená, plní závažné funkcie, a tým prestáva vlastne byť redundanciou v pravom zmysle (nehovoríme tu o redundancii vyplývajúcej z nedostačujúceho ovládania jazyka, z neschopnosti správne sa vyjadrovať a dobre štylizovať).

Predovšetkým treba zdôrazniť, že ekonómiu nemožno v jazyku uplatňovať s priamočiarou pravidelnosťou. Príčina je v tom, že živý jazyk je nielen výsledkom uplatnenia logických rozumových procesov, ale i citového postoja človeka, v ktorom logika a matematická presnosť ustupujú do pozadia. Život si často vyžaduje jazykovo vyjadriť i jemné významové odtienky, ich stupňovanie alebo oslabovanie. To je príčina utvárania nových synonymných výrazov. Vyjadrenie rozmanitých stránok života sa nezaobíde bez rozhojňovania jazykových prostriedkov. Umelecká próza, poézia i hovorový jazyk sa princípom ekonómie nedajú zviazať. Hlavnou príčinou je to, že jazyk popri svojej komunikatívnej funkcii má odzrkadliť, zachytiť všetko, čo sa deje v človeku a vyjadriť i „nevyjadriteľné". Bohatstvo jazyka môžeme prirovnať k bohatstvu prírody, ktorá tiež priam hýri rastlinstvom, zvieratstvom ap. a nikomu nepríde na um pokladať to za mínus.

Synonymá nemožno pokladať za nadbytočné prvky v jazyku. Ak synonymum vyjadruje istý významový odtienok, nie je už vlastne synonymom v úzkom zmysle, ale novým, potrebným slovom. Aj vznik a zánik synoným je regulovaný princípom ekonómie, hoci sa to na prvý pohľad tak nezdá. Slovníky zvyčajne zachytávajú slovnú zásobu z dlhšieho obdobia, a preto sa v nich uvádza pomerne veľký počet slov. V živom úze sa však mnohé slová uvádzané v slovníkoch nepoužívajú, sú pre súčasníkov „mŕtvymi", niektoré sa vyskytujú iba zriedkavo (napr. v knižnom štýle). V prípadoch, keď v jazyku vznikajú a zanikajú výrazové prostriedky a istý čas sa používajú popri sebe obidva prostriedky — zanikajúci aj vznikajúci — nemožno aplikovať princíp ekonómie nepružne. Zákony ekonómie popri iných činiteľoch však už vplývajú na to, aby sa ustálil živší jazykový prostriedok ako záväzný pre spisovnú normu. Tu prichádza dakedy ku konfliktom medzi starým a novým, k istým nedorozumeniam medzi časťou verejnosti a jazykovedcami; zvyčajne však víťazí nové. V krátkosti sa dá povedať, že

princíp ekonómie pôsobí v týchto prípadoch nenásilne, neochudobňuje jazyk a nepredbieha jeho prirodzený vývin. Pôsobí v tendenciách vnútorných zákonitostí jazyka, ktoré majú — ako sme to už zdôraznili — vlastné charakteristické črty.

Princíp ekonómie nemôžeme uplatňovať ani vtedy, keby sa ním mala narušiť komunikatívnosť (zrozumiteľnosť) jazyka. Ak napríklad stručná veta *Socializmus odsudzuje rasizmus* nám presne nepovie, kto odsudzuje koho, musíme nevyhnutne nájsť prostriedok (aj keď nákladnejší) na presné vyjadrenie zmyslu vety. V hovorenom jazyku túto funkciu často spĺňa vetná intonácia, vetný prízvuk; v písanom texte, ak nemáme možnosť (priestor) na spresnenie výpovede ďalším výrazom alebo kontextom, musíme nahradiť predmet iným synonymným výrazom, ktorý má zreteľnú pádovú príponu, napr. *Socializmus odsudzuje rasovú diskrimináciu;* podobnú zmenu môžeme urobiť i pri podmete, aby bolo jasné, že ide o nominatív, napr. *Socialistická spoločnosť odsudzuje rasizmus.* Jasne sa dá v tomto prípade myšlienka vyjadriť aj opisným pasívom (najmä zo štylistických príčin vo vedeckých prejavoch a pod.): *Rasizmus je socializmom odsudzovaný.* Vidíme, že jazyk má dosť prostriedkov na jasné vyjadrenie myšlienok.

Komunikatívnosť jazyka býva často príčinou odstraňovania nežeľateľnej homonymity (opäť za cenu porušenia princípu ekonómie). Nemôžeme napríklad použiť slovo *stanovisko* aj na označenie východiskového miesta taxíkov, pretože v tomto význame sa ustálilo slovo *stanovište,* a slovo *stanovisko* zostalo iba na označenie myšlienkového postoja človeka k rozličným problémom (Horecký, s. 146). Princíp ekonómie nemôžeme meravo uplatňovať ani pri používaní činného a trpného rodu. Napríklad sloveso *promovať* vyjadruje v aktívnej forme činnosť toho, kto vykonáva promóciu, a v pasívnej forme *(byť promovaný)* prijatie promócie (Tisíc poučení zo spisovnej slovenčiny, s. 237). Vo vedeckej terminológii sa používajú „redundantné" prvky pri viacslovných termínoch, lebo vedecký termín si vyžaduje presný pojmový obsah. V hovorovej reči stačia na vyjadrenie jednoduchšie prostriedky.

Texty stavané prísne ekonomicky sa veľmi ťažko vnímajú. Redundantné prvky (synonymá, rektifikácie, opakovanie celých vetných celkov a pod.) oživujú jazykový prejav, robia ho šťavnatejším (Mistrík, 1974, s. 242—244 a s. 296—299). Na tomto princípe stavia napr. rečnícky štýl, ale zrieť sa ho nemožno ani vo vedeckom štýle, najmä nie v socialistickej vede, ktorej výsledky sa uplatňujú v celej spoločnosti.

Na záver zhŕňame našu úvahu určenú tým, čo sa trápia s problémami racionalizácie jazyka a jazykovej logiky. Ekonomický princíp v jazyku je závažným faktorom, má však svoju vlastnú „logiku" a svoje obmedzenia. Prenášanie požiadaviek z iných vedných oblastí na jazyk je

neracionálne a neprimerané. Zákonitosti jazyka musíme hľadať v jazyku samom. Osobitne treba zdôrazniť, že vôbec nie je možné zo živého jazyka odstrániť jeho podstatné zložky (napr. kategóriu rodu v slovenčine). Odumieranie starého a vznik nového v jazyku prebieha prirodzenou cestou a vyžaduje dlhší čas (porov. zánik skloňovania v bulharčine). Namiesto zaoberania sa fiktívnymi reformistickými návrhmi treba hlbšie študovať odborné jazykovedné práce a hlbšie poznávať predovšetkým rodný jazyk čítaním diel vynikajúcich autorov krásnej aj odbornej literatúry. Treba mať správny pohľad i na prácu jazykovedcov. Tí nie sú tvorcami jazyka, sú však jeho skúmateľmi, usmerňovateľmi a opatrovateľmi. Deštruktívny reformizmus (i dobre myslený) nemá v jazykovede miesta, konštruktívnej spolupráci a starostlivosti o jazyk sa zasa naopak otvára široké pole pôsobnosti.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

LITERATÚRA

HORÁK, G.: Postoj k jazyku. Kultúra slova, *4,* 1971, s. 97—100.
HORÁLEK, K.: Filosofie jazyka. Praha, Universita Karlova 1967, 158 s.
HORECKÝ, J.: Slovenská lexikológia. 1. Tvorenie slov. 1. vyd. Bratislava, SPN 1971. 252 s.
MISTRÍK, J.: Písať stereotypne, a či kvetnato? KS, *6,* 1972, s. 9—12.
MISTRÍK, J.: Funkcie a možnosti synonymie v texte. KS, *8,* 1974, s. 296—299.
MISTRÍK, J.: Rektifikácia. KS, *8,* 1974, s. 242—244.
PRŠO, A.: Vývin významu slovies nadať/nadávať. Slovenská reč, *39,* 1974, s. 16—25.
SLOVNÍK slovenského jazyka I. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959, 832 s.
TISÍC poučení zo spisovnej slovenčiny. 1. vyd. Red. G. Horák. Bratislava, SPN 1971, 372 s.

ROZLIČNOSTI

Na veži odbili dve hodiny?

Otázka žiakov IX. C triedy ZDŠ v Martine: „Ako žiaci deviatej triedy sa už štvrtý rok (od šiestej triedy) učíme skladbu (syntax). Tohto roku sme pri opakovaní jednočlenných a dvojčlenných viet narazili na vetu, ktorú nevieme zaradiť ani do jednej z týchto skupín. Veta znie: *Na veži odbili dve hodiny.* Jedna skupina tvrdí, že je to jednočlenná veta, druhá že dvojčlenná. Prosíme Vás, aby ste nám napísali, do ktorej skupiny veta patrí."

Škoda, že pisatelia listu neuviedli prameň, z ktorého pochádza veta *Na veži odbili dve hodiny,* lebo v tejto podobe je citovaná veta n e z v y č a j n á a z jej stavby naozaj nemožno usúdiť, či je gramaticky jednočlenná, alebo dvojčlenná. V čom je veta problematická? Na túto otázku môžeme odpovedať krátkym rozborom jej gramatickej a významovej stavby. Slovesný tvar *odbili* je v 3. os. množ. čísla — mal by to teda byť prísudok, ktorý, pravdaže, predpokladá pôvodcu svojho deja (s pomenovaním tohto pôvodcu by prísudok tvoril predikatívnu syntagmu). Lenže spojenie *dve hodiny,* ktoré jediné prichádza do úvahy ako pôvodca prísudkového deja, z vecných, resp. logických dôvodov nemôže byť podmetom, na ktorý by sa viazalo prísudkové sloveso *odbili:* veta *„Dve hodiny odbili."* nemá totiž zmysel. (Ak by sme chceli povedať, že dva prístroje na meranie času zároveň údermi signalizovali istý časový bod, museli by sme to povedať takto: *Dvoje hodín (zároveň) odbilo (napr. dvanásť hodín tridsať minút).* Pravdaže, podstatné meno *hodiny* by aj samo (t. j. bez číslovky *dve*) mohlo fungovať ako podmet vo vete *Hodiny (na veži) odbili dve,* ibaže by aj svojím postavením vo vete muselo naznačovať túto syntaktickú funkciu. Takúto vetu by sme pokladali za d v o j č l e n n ú. To by teda bolo jedno možné riešenie problematickosti pôvodne citovanej vety.

Iné riešenie by sa núkalo v tom, že by sme v slovese *odbili* pokladali príponu *-li* za chybnú. Tento predpoklad by vychádzal z toho, že v slovenčine sa mnohé osobné slovesá používajú vo funkcii neosobných (tak sa napr. osobné sloveso *zasypať* používa ako neosobné vo vete *Otca mu zasypalo v bani,* alebo osobné sloveso *vyhodiť* sa upotrebúva ako neosobné vo vete *Vyhodilo nám poistky v celom dome.).* O tento jav by šlo aj pri použití osobného slovesa *odbiť* v postavení neosobného vo vete *Na veži odbilo dve hodiny.* V tejto, podobne ako v iných takýchto vetách, sa slovesný tvar používa v 3. os. jedn. čísla, a ak ide o minulý čas, tak v strednom rode, t. j. s príponou *-lo: odbilo.* Vety

s týmito neosobnými tvarmi slovies hodnotíme ako jednočlenné; aj veta *Na veži odbilo dve hodiny* by bola jednočlenná, lebo nemá podmet, ani prísudok, lež iba základný člen jednočlennej vety, t. j. vetný základ (túto funkciu má slovesný tvar *odbilo).* Toto druhé riešenie pokladáme za pravdepodobnejšie ako prvé.

Vysvetlenie nezvyčajnosti pôvodne citovanej vety *(Na veži odbili dve hodiny)* možno hľadať v prekrížení dvojčlennej vety *Hodiny na veži odbili dve* s jednočlennou vetou *Na veži odbilo dve hodiny.* Možnosť prekrížiť tieto dve vety je daná i viacvýznamovosťou slova *hodiny:* v jednom prípade ide o prístroj na meranie a ukazovanie (príp. aj signalizovanie) času, v druhom prípade ide o význam jednotka času, resp. o časový údaj.

Ako vidieť, obidve uvedené vety vyjadrujú totožnú obsahovú náplň, majú teda rovnaký význam; odchodná je iba ich gramatická stavba. Pravdaže, ak sa špecifickosti gramatickej stavby jednočlennej vety a dvojčlennej vety nerešpektujú, vznikajú vety s nejasnou gramatickou stavbou, akou je aj východisková veta *Na veži odbili dve hodiny.*

J. Kačala

SPRÁVY A POSUDKY

O jednej koncepcii kultúry hovoreného slova v Poľsku

Jedným z pracovísk, ktoré je v našej jazykovednej verejnosti pomerne málo známe, je fonetické pracovisko lublinskej Univerzity Marie Curie-Skłodowskej (UMCS), ktoré nesie názov Zakład logopedii (Katedra logopédie). Jeho vedúcim je prof. Leon Kaczmarek, jeden zo známych poľských bádateľov v odbore detskej reči.

Pracovná náplň Zakładu logopedii nie je však zameraná iba na logopédiu v tradičnom vymedzení, aké sa uplatňuje u nás v Československu. O svojej koncepcii logopédie, do ktorej zahŕňa celú kultúru hovoreného slova, a to z hľadiska normálnej aj chybnej (patologickej) reči, ďalej jazykovú kultúru, prednášal prof. L. Kaczmarek na viacerých medzinárodných fórach, medziiným aj u nás v ČSSR. Toto pracovisko, ktoré nateraz síce nie je rozsiahle, ale má nádejné kádre, oddané svojmu odboru a dobre odborne pripravené, začína plniť už značnú časť plánovaných úloh.

Prof. L. Kaczmarek definuje logopédiu ako „kultúru živého slova", t. j. kultúru každého hovoreného slova. V zhode s týmto vymedzením vydáva aj ča-

sopis *Logopedia* s rovnakým podtitulom. Toto ponímanie sa teoreticky opiera o teóriu rečovej komunikácie vypracovanú samým prof. Kaczmarkom. Podľa nej je hlavným ohnivkom rečového dorozumievania text. Text má svojho odosielateľa a prijímateľa. Utvára sa troma zložkami: obsahom, jazykovou formou (jazykovým systémom) a substanciou (zvukovou alebo písanou podobou). Substancia má dve roviny: segmentálnu (najmenšie jednotky, napr. hlásky) a suprasegmentálnu (väčšie celky ako hláska). Text definuje potom Kaczmarek ako „organizáciu informácie do podoby nejakej substancie". Takouto modifikáciou teórie informácie, t. j. s použitím pojmu text, získava Kaczmarkova koncepcia výrazne lingvistickú bázu, čo sa javí ako priaznivé a plodné tak pre teoretické štúdium rečovej produkcie, ako aj pre prax rečovej kultúry. Pravdaže, jednotnosť tohto pohľadu vyžaduje dôsledné zlúčenie normálneho aj patologického aspektu skúmania reči aj v organizácii pracoviska.

Podľa Kaczmarkovho chápania obsahuje logopédia (rečová kultúra) z teoretickej stránky osem častí. Sú to: 1. všeobecná teória reči, 2. osvojovanie si reči deťmi, 3. vyučovanie reči u osôb s oslabeným sluchom, osôb nepočujúcich a slepých, 4. problematika dorozumievania sa nepočujúcich a slepých, 5. otázky rečového vnímania (percepcie) sluchového aj zrakového, 6. fonetika v klasickom chápaní, 7. patológia reči v najširšom zmysle (vrátane centrálnych porúch), 8. teória jazykovej kultúry (ortoepia, scénická reč, umelecký prednes, spev a pod.).

V súčasnosti sa na spomínanom pracovisku pracuje v týchto oblastiach: všeobecná teória reči, detská reč, reč nepočujúcich, náprava dyslálií, ortoepia.

Popri katedre logopédie, ktorej pracovníci prednášajú základy fonetiky poslucháčom poľského jazyka, funguje i jedna z logoterapeutických poradní. V nej sa sústreďujú vybraté prípady rečových porúch (často osobitné prípady kombinovaných porúch). Tie sa sústavne sledujú a skúsenosti získané z poradne budú slúžiť na sústavné spracúvanie metodiky rečovej nápravy. Okrem toho sa podľa potreby budú isté prípady demonštrovať študentom (aj v rámci prednášok z fonetiky). Na zabezpečenie živého kontaktu s problematikou umeleckej reči funguje popri katedre študentské divadielko, ktoré sa osobitne zameriava na uplatňovanie zásad rečovej kultúry. Ráta sa s tým, že v budúcnosti bude pri katedre pracovať sedem kabinetov ako úzko špecializované teoretickovýskumné pracoviská.

Pracovisko má živé kontakty s neurologickou klinikou, s poradňami pre nepočujúcich a s domovom pre deti s oneskoreným vývinom reči. Na pôde tohto domova sa rozvíja moderná oblasť muzikoterapie (pracovníčka katedry sa na túto prácu školila v Salzburgu). Poradne pre deti s poruchami sluchu a deti s oneskoreným vývinom reči postupujú pri rozvíjaní reči týchto detí v zhode so zákonitosťami, ktoré sa uplatňujú v rečovej ontogenéze normálne vyvinutých detí. Postup je približne takýto: prebudenie záujmu o zvuk, prebudenie záujmu o interindividuálny kontakt, napodobňovanie zvuku zvierat a onomatopoických slov, pasívne porozumenie reči (príkaz, pokyn), nakoniec záujem o rečové dorozumievanie v plnom zmysle slova, do ktorého patrí potom aj starostlivosť o dobrú výslovnosť. Z teoretickej stránky sa táto práca opiera o spomínanú už koncepciu a o skúsenosti z výskumu detskej reči, ktorý má v Poľsku dobrú tradíciu, reprezentovanú niekoľkými lingvistickými monografiami o vývine detskej reči.

Záverom možno konštatovať, že úzke spojenie lingvistického aspektu s problematikou rečových porúch, ako ju predstavuje Kaczmarkova koncepcia, prináša plodné podnety aj do všeobecnej teórie reči. Nazdávame sa, že tento prístup bude predstavovať veľký prínos pre poľskú jazykovedu a bude sa ďalej úspešne rozvíjať.

J. Dvončová

Archaická slovenčina

Ako 231. zväzok Hviezdoslavovej knižnice vyšlo dielo Ľudovíta Janotu *Slovenské hrady*. Je to už štvrté vydanie textu, ktorý vznikol r. 1935 a ktorý od začiatku mal výchovno-vzdelávaciu intenciu a bol určený najširším kruhom čitateľov. Čas vzniku textu, ako aj životné osudy autora (1888—1968) sú dostačujúcim odôvodnením archaickej podoby spisovnej slovenčiny v diele. Neskoršie vydania z konca tridsiatych rokov ukazujú tendenciu tlmiť pôvodný archaický ráz a prispôsobovať dikciu súčasnej norme spisovnej slovenčiny: to isté vidieť na výbere z povestí o slovenských hradoch, ktorý vyšiel r. 1974 vo Hviezdoslavovej knižnici starostlivosťou Juraja Chovana.

Editor v doslove na s. 521 dosť vágne charakterizuje reč autora ako „reč vzdelanca z obdobia prvej polovice 20. storočia", ale správne uvádza predovšetkým niektoré syntaktické črty ako archaické prostriedky, najmä dlhé súvetia, participiálne väzby, pasívne konštrukcie, väzby so záporovým genitívom, koncové umiestnenie verba finíta. V edičnej poznámke na s. 523—525 sa uvádzajú zásady, podľa ktorých sa upravoval text výberu. Ide o modernizovanie textu z hľadiska súčasnej pravopisnej, gramatickej aj lexikálnej normy a kodifikácie.

S uvedeným postupom treba zásadne súhlasiť, lebo ide o čitateľské vydanie textu, ktorý nemal a ani dnes nemá umeleckú hodnotu. Niektoré zásahy sa nám však zdajú nevhodné; napríklad variovanie často používaných idiomatizmov, ako *predkým* sa obmieňa s *prv než, skôr než* (ale už nie s *prv ako, skôr ako,* čo by bolo azda najvhodnejšie); alebo nahrádzanie väzby *akoby napriek všetkým* väzbou *akoby všetkým naprotiveň;* alebo nahrádzanie trpných a činných participií minulým časom (ako sa to píše na s. 524, ale bez príkladu), čím sa vraj dosiahla väčšia gradácia výpovede.

Azda bolo treba zasiahnuť do syntaxe ináč, predovšetkým z hľadiska gramatickej stavby textov, a to aj v prípade polovetných konštrukcií s prechodníkom alebo s príčastím. Tieto konštrukcie totiž sú v súčasnej norme celkom okrajové, alebo štylisticky značne príznakové, a v takých súvislostiach, ako ich čítame v posudzovanom texte, pôsobia archaicky alebo štylisticky neprimerane. Uvedieme príklady, z ktorých niektoré sú okrem toho aj gramaticky chybné:

1. *Kráľ rozradostnený priletel do izbietky a vidiac svojho synka, ako sedí na malom koníčku, div mu srdce od radosti nepuklo.* (159)
2. *Dieťatko sa stále usmievalo, sediac na rukách kamennej sochy.* (200)
3. *Manželka, nezvyknutá na takéto správanie svojho manžela, nič zlého netušiac, opýtala sa ho tichým hlasom ...* (214)

4. *Zahanbený paša odchádzal z hradu rozhorčený, nechajúc tam svojho bega.* (260)

5. *Raz, keď manžel bol kdesi preč, sedela vo svojej komnate zadumaná, rozmýšľajúc o svojom podivnom živote.* (314—5)

6. — *Veď je už múdry,* — *povedal, mysliac na jej milého.*

— *Budem žiť jeho pamiatke,* — *povedala panna ticho, oddaná do vôle božej.* (441)

7. *Starému vajdovi sa podarilo, metajúc cigánske kolesá, ujsť z hradu bez bitky.* (462)

Ukazuje sa, že upravovateľ textu sa pridržiaval gramatickej formy: priamočiaro odstraňoval všetky činné príčastia minulé typu *zavolavší, -ia, -ie* a ponechal činné príčastia prítomné typu *volajúci -a, -e* a najmä prechodníky typu *volajúc* aj typu *zavolajúc,* a to najmä v uvádzacích vetách. Vetná syntax sa teda neupravovala z hľadiska potrieb vety a súvetia, ale iba z hľadiska istej koncepcie slovenskej morfológie. Preto sa na viacerých miestach zasiahlo do textu neprimerane, ako to vidieť na uvedených príkladoch, alebo sa ponechal text neupravený, ako to ukazuje prípad zložitého súvetia: *Buchla dvermi a vyšla sa s milencom poradiť, ako by mohla skántriť dieťa, ktorého sa obávali, pretože predpokladali, že otec môže naň prepísať celý majetok, keď ho má tak veľmi rád ...* (198)

Záverom možno konštatovať, že nedôslednosť pri úprave textu vyplýva azda aj z nedostačujúceho výskumu slovenskej syntaxe a najmä z neúplného prieskumu jej dynamickosti a štylistickej rozpracovanosti.

J. Ružička

Jazyková stránka časopisov Chov hospodárskych zvierat a Záhradník

Vydavateľstvo *Príroda* možno zaradiť medzi tie naše vydavateľstvá, v ktorých sa jazykovej stránke vydávaných kníh a časopisov venuje primeraná pozornosť. Vyšlo a vychádza v ňom veľa časopisov a kníh s dobrou, v jednotlivých prípadoch až s veľmi dobrou jazykovou úrovňou. Radi by sme boli, keby ju v tomto vydavateľstve dosiahla celá produkcia. Preto poukážeme na isté nedôslednosti v časopisoch *Chov hospodárskych zvierat* a *Záhradník* z ročníka 1974. Predovšetkým by sme chceli pripomenúť, že asi štvrtina článkov v nich je z jazykovej a štylistickej stránky bezchybná, V ostatných príspevkoch sme našli aj také veci, s ktorými by sme sa už nemali stretať. Ide o chyby a nedôslednosti vo fonológii, morfológii, skladbe, slovníku a v tvorení slov.

Nebudeme sa zaoberať chybami, ktoré sa dajú odstrániť jednoducho nazretím do Pravidiel slovenského pravopisu, napr. vo fonológii chybami typu *obtiažny* (spr. *obťažný*), *nedozierne lány* (spr. *nedozerné*), *pozývame chovateľov* (spr. *pozývame*) a pod. Ide nám o veci, ktoré vyžadujú od redaktora, aby hlbšie poznal jazykovú stavbu.

Vo fonológii ide napr. o chyby, ktoré sa dajú osvetliť na jedinom príklade, na spojení „s psychickými reakciami". Vo fonológii slovenčiny nie je možný

sled spoluhlások *sps*. Predložka *s* v takomto prípade musí pribrať samohlásku, aby spojenie dostalo podobu „so psychickými". Neslabičné predložky *s, z, v, k* sa musia vokalizovať pred slovom, ktoré sa začína nielen na tú istú spoluhlásku ako predložka, ale i na skupinu spoluhlások, kde na druhom a ďalšom mieste stojí tá istá spoluhláska alebo párová spoluhláska (čo do znelosti alebo mäkkosti), napr. *vo sviatok, ku skupine, zo vzájomnosti.*

V morfológii zostali isté chyby v používaní zámen. Horšia z nich je používanie odkazovacích zámen *tento, táto, títo, tieto* bez opakovania mena. Ide o prípady typu: *...experimentuje sa s kruhovými dojárňami. Tieto sú však nepomerne drahšie..., ...ráta s vysokým stupňom mechanizácie tak, aby táto umožnila ošetrovať jednému pracovníkovi 4000 jahniat...* Odkazovacie zámená *tieto, táto* v uvedených príkladoch sú prostriedkom alebo nadmerne nákladným, alebo vôbec nepotrebným. Uvedené príklady sú plne spisovné v podobe: *...experimentuje sa s kruhovými dojárňami. Tie sú však nepomerne drahšie..., ...ráta sa s takým vysokým stupňom mechanizácie, aby (ktorá by) umožnila jednému pracovníkovi opatrovať 4000 jahniat...*

Druhý prípad, ktorého sa treba dotknúť, predstavuje zámeno *sám*. Zámeno *sám* sa v týchto časopisoch sústavne nahrádza alebo prídavným menom *samotný*, alebo zámenom *samý*. Pripomíname, že medzi zámenami *sám — samý* je významový rozdiel. Zámeno *sám* vymedzuje substanciu (substancie), kým zámeno *samý* kvalitu. Na tento rozdiel netreba zabúdať v prípadoch typu *...kým sú (teľce) samé schopné vytvárať si protilátky...*, namiesto spisovného: *kým sú s a m y schopné vytvárať si protilátky.* Významovo sa rozlišujú aj slová *sám — samotný*. Zámeno *sám* obsahuje aj ten odtienok, ktorý sa výraznejšie vyjadruje prídavným menom *samotný* (t. j. opustený od iných), ale nie naopak: slovom *samotný* nemožno nahrádzať zámeno *sám* vo všetkých ostatných významoch. Napr. nie je to odôvodnené vo vete *Zostavili si ich samotní ošetrovatelia,* kde sa má zdôrazniť iniciatíva ošetrovateľov, preto ju treba vyzdvihnúť zámenom *sami: Zostavili si ich s a m i ošetrovatelia.*

V morfologickej časti ešte pripomíname, že sa tvarmi substantív *teľatá, prasatá* nepotrebne odďaľuje praktický odborný štýl týchto časopisov od neutrálneho spisovného jazyka, kde sú základnými tvary *teľce, prasce.*

Najviac treba opraviť syntaktickú stránku recenzovaných časopisov. To sa žiada i v syntagmatike (v spájaní slov), i v syntaxi viet a súvetí. Pri spájaní slov treba zrevidovať najmä používanie predložiek. Medzi prvotnými predložkami si revíziu vyžadujú predovšetkým predložky *pre, k, na.* Napr. v spojeniach: *čas najvhodnejší pre vykonanie inseminácie, zariadenie slúžiace pre odchov teliat, pre ilustráciu uvedieme, pre dokreslenie uvádzame, pre rok 1974 sa objednalo...,* ide vždy o vyjadrenie cieľa (účelu) a na to je základným výrazom predložka *na: čas najvhodnejší na vykonanie inseminácie, zariadenie slúžiace na odchov teliec, na ilustráciu uvedieme, na dokreslenie uvádzame, na rok 1974 sa objednalo...* Ako jediný alebo aspoň hlavný prostriedok na vyjadrenie rozsahu, množstva váhy, veľkosti sa tu používa predložka *o* so 6. pádom, napr. *kravy o váhe 800 kg, sad o výmere 20 ha, plátky o šírke 1 cm.* Nazdávame sa, že tento spôsob je najmenej vhodný a že je to tiež odďaľovanie od neutrálneho spisovného štandardu. V neutrálnom spisovnom úze sa kvantita takto nevyjadruje. V bežnej reči sa tu používajú (zložené) prídavné mená: *osemstokilové kravy (800-kilové kravy), dvadsať-*

hektárový sad, centimetrové plátky. Pri presnejšom udávaní kvantity sa používajú dva prostriedky: a) udanie kvantity prídavným menom, napr. *kravy vážiace 800 kg, plátky hrubé 1 cm ...*, b) udanie kvantity podstatným menom (dĺžka, šírka, výška, hrúbka, váha, výmera, sila ...) s predložkami *s, v: kravy vo váhe 800 kg, sady s výmerou 20 ha/sady vo výmere 20 ha, plátky v hrúbke 1 cm, pokuta vo výške 100 Kčs, vojenská jednotka v sile 500 mužov* a pod. Podobne ako pri prvotných predložkách treba všeličo opraviť aj pri druhotných predložkách, napr. spojenia *mimo pracovný čas, v závislosti na ročnej úrode, vzhľadom k vysokej potrebe* sa v spisovnom jazyku vyjadrujú druhotnými predložkami: *mimo pracovného času, v závislosti od ročnej úrody, vzhľadom na vysokú potrebu.*

V oblasti vetnej syntaxe sa zastavíme iba pri nepotrebnom používaní pasívnych viet. Hoci pasívne vety zo spisovného jazyka nevylučujeme, predsa v takých prípadoch ako: *sú porušované ekologické podmienky; súčasná etapa je charakterizovaná novými prvkami; význam chovu hovädzieho dobytka je všestranne zdôrazňovaný* pokladáme opisné pasívum za spôsob horší ako zvratné pasívum: *porušujú sa ekologické podmienky, význam chovu hovädzieho dobytka sa všestranne zdôrazňuje,* alebo ako je aktívna veta *súčasnú etapu charakterizujú nové prvky.* Aj zvratnému pasívu sa treba vyhýbať, ak je zrozumiteľná veta s aktívnou stavbou; napr. zvratné pasívum vo vete *Spôsob realizácie sa zabezpečí riešiteľmi úloh, ako aj riadiacimi orgánmi* je aj v odbornom štýle (gramaticky a štylisticky) menej výstižná konštrukcia než veta s aktívnou perspektívou: *Spôsob realizácie zabezpečia riešitelia úloh, ako aj riadiace orgány.*

V súvislosti so skladbou súvetí by sme chceli pripomenúť, že autori a redaktori posudzovaných časopisov (a nielen tých) sa jednostranným využívaním spájacích výrazov často pripravujú o možnosť podať obsah súvetia štylisticky výraznejšie. Napr. ak na začiatok súvetia položíme (silný) spájací výraz, ktorý má svoje miesto až v druhej časti súvetia, nemáme čím druhú časť odčleniť, nie to zdôrazniť. Preto sú na začiatku súvetia nevýhodné spojky typu *pretože, zatiaľ čo.* Ukážeme si to na spájacom výraze *zatiaľ čo,* ktorý sa tu používa ako jediný (hoci spojka *kým* je oveľa zručnejšia v každom štýle). Tak súvetie *... zatiaľ čo na jedného dojiča pripadá teraz 70—80 oviec, v roku 1990 bude pripadať 250—300 oviec* je iste výraznejšie rozčlenené spájacou dvojicou *kým — zatiaľ,* t. j. v podobe: *Kým teraz pripadá na jedného dojiča 70—80 oviec, zatiaľ v roku 1990 bude pripadať (na jedného špecializovaného dojiča v centrálnej dojárni) 250—300 oviec.*

Na adresu našich časopisov treba všeličo pripomenúť aj zo slovníkovej stránky. Nemôžeme prejsť mlčaním nad výrazmi: *dopad, mať dopad na dačo* (správne: *dosah, mať dosah na dačo), kľud* (spr. *pokoj), neustále (stále, ustavične, neprestajne, jednostajne, sústavne ...), pohyb na pastve* (ustálené je *na pasienku, na paši), zjednať nápravu (urobiť, dosiahnuť nápravu), vytknúť nedostatočnú starostlivosť (vyčítať), obvyklý, obvykle (bežný, obyčajný, zvyčajný, bežne, obyčajne, zvyčajne), podlaha pod koňmi (dlážka), odstavec (odsek), zhostili sa svojej úlohy (zvládli svoju úlohu), objavujú sa zriedka (zjavujú sa), poriadajú školenia (usporadujú, usporadúvajú), bezosporu (nesporne)* a i.

V tvorení slov si všimneme iba predpony slovies. V posudzovaných časopi-

soch akoby sa boli vzdali pri istých slovesách predpony *z-* a sústavne ju nahrádzajú predponou *vy-*, ktorá sa na prvý pohľad vidí „modernejšia" — napr. pri slovesách *vylepšiť, vyhodnotiť*. Tu si kladieme otázku, prečo sa vzdávať predpony *z-*, t. j. slovies typu *zlepšiť, zhodnotiť;* sú azda nezrozumiteľné, alebo menej zrozumiteľné než slovesá s predponou *vy-*, keď ich porovnáme v tých istých kontextoch, napr. *zlepšený typ — vylepšený typ, komplexné zhodnotenie — komplexné vyhodnotenie?* Nazdávame sa, že ustálené výrazy *zlepšený typ, komplexné zhodnotenie* netreba hýbať. Netreba ich nahrádzať už preto, že za ne hovorí nielen kritérium ustálenosti, ale aj kritérium štruktúrnosti. To ukazuje, že okrem slovesa *zlepšiť* sa od komparatívu prídavných mien predponou *z-* tvorí celá séria slovies *(zhoršiť, zväčšiť, zmenšiť, zdĺžiť ...)*, ale ani jedno sloveso sa z tohto základu netvorí predponou *vy-* (porov. neústrojné konštrukty „vyhoršiť, vyväčšiť, vymenšiť..."). Podobne netreba porušovať kritérium ustálenosti ani pri iných slovesných predponách, napr. *spresniť* (nie *upresniť), nadväzovať, nadväznosť* (nie *naväzovať), zladiť* (nie *zosúladiť), splniť hlavné ciele* (nie *naplniť, poplniť)* a pod.

Škoda, že nezostáva miesta na vypočítanie dobrých jazykových prostriedkov z posudzovaných časopisov, a to aj nových, utvorených v zhode so zákonitosťami slovenčiny, ktorých je nie málo, napr. že sa v nich nehovorí *o pôrodniciach pre kravy* (ale *o teľníkoch)*, nie *o narodení teliec* (ale *o uliahnutí), o preslinení krmiva pri hltaní, o kotercovom bezvýbehovom ustajnení* atď. Museli sme sa zacieliť na chybné prvky, aby sme týmto jazykovo priemerným časopisom pomohli stať sa nadpriemernými.

J. Oravec

SPYTOVALI STE SA

Pravopis mien typu Oto a Marianna. — Pri niektorých osobných menách sa vyskytujú chyby v písaní zdvojených spoluhlások. Najčastejšie je to pri mene *Oto* (pozri aj poznámku J. Ružičku v KS, *5*, 1971, s. 190—191). Všimli sme si, že pri uvádzaní programov Novej scény sa sústavne píše meno režiséra a scenáristu v podobe *Otto,* hoci už dávnejšie je v slovenčine ustálená podoba s jedným *t*. Písanie jednoduchej (nie zdvojenej) spoluhlásky je v súlade s tendenciou po zdomácňovaní pôvodne cudzích mien. V minulosti sa prevzaté mená písali často so zdvojenými spoluhláskami, t. j. zachovávali si svoju cudziu podobu. Napr. *Zuzanna, Petronella, Brigitta, Johanna, Charlotta, Stella,* novšie *Anetta, Yvonna, Yvetta.* V týchto menách, ako aj v niektorých iných sa ešte aj dnes dakedy chybne píšu zdvojené spoluhlásky, napr. *Henrietta.*

Zdvojené spoluhlásky sa písali aj v niektorých priezviskách. Bol to jednak odraz nárečovej výslovnosti týchto zmien (podobne ako sa vyslovujú so zdvojenými spoluhláskami slová typu *masso, sallo, stuňňa),* jednak vplyv dobovej módy a prejav istej spoločenskej nadradenosti (podobne ako písanie *-y* na

konci mena), napr. *Mešša, Hoššo, Kollár, Vollár, Hollý, Pollák, Mallý, Hattala, Gerometta,* jednak prejav cudzieho vplyvu, resp. zachovanie cudzieho pravopisu, napr. *Reusss, Botto, Kállay, Ballay, Ruttkay, Ruppeldt, Štuller, Mussoni, Kukorelli.* V slovenčine nie sú zriedkavé priezviská so zdvojenou spoluhláskou typu *Bella, Bulla, Polla, Chrappa, Droppa, Štefjek, Fotta, Kuffa, Štoffa, Hutta, Gutta, Papp, Terray, Parrák, Vittek.*

Pri rodných menách sa dnes píšu zdvojené spoluhlásky iba v ojedinelých prípadoch. Napr. v mene *Anna* (prídavné meno je *anenský;* medzi dvoma *nn* je tu vkladné *e)* a v zloženinách *Annamária* a *Marianna,* v ktorých prvej alebo druhej časti je meno *Anna.* Mená *Mariana* (s jedným *n)* a *Marína* sú odvodené od základnej podoby *Mária.* Ale iba s jednou spoluhláskou sa píšu mená *Zuzana, Izabela, Petronela, Šarlota, Stela, Brigita, Aneta, Iveta, Ivona, Henrieta;* cudzie meno *Johana* sa nahradilo menom *Jana.* Podobne sa píšu s jednou spoluhláskou mená *Anabela, Bela, Ela, Ema, Klarisa, Atila, Cyril, Galus,* ktoré sa voľakedy písali so zdvojenými spoluhláskami. Zdvojené spoluhlásky sú iba vo veľmi zriedkavých menách, napr. v cudzom *Allan,* v biblickom *Annáš.*

Nevedno, akej pohnútke možno pripísať, že niektorí jednotlivci sa pridržiavajú zastaranej formy *Otto.* Správna podoba je *Oto.*

K. Palkovič

Ľavoruký. — Z Pedagogického ústavu mesta Bratislavy sa nás opýtali, či človek, ktorý píše ľavou rukou, je ľavoručný, alebo ľavoruký.

V prípade slova *ľavoruký* máme do činenia so zástupcom takých vzťahových (odvodených) prídavných mien, ktorých všeobecný význam opisujeme výrazom „majúci to, charakterizovaný tým, čo označuje meno odvodzovacieho základu"; napr. *veľkoruký* je ten, kto má veľké ruky, *bystrozraký* má bystrý zrak, *jednooký* má jedno oko, *trojboký* (ihlan) má tri boky, *trojrohý* (klobúk) má tri rohy, *dvojuchý* (hrniec) má dve uchá; *ľavoruký* je taký človek, ktorého charakterizuje (ako zručnejšia) ľavá ruka. — Zámerne vyberáme z celej skupiny len tie prídavné mená, ktoré majú pred gramatickou príponou *-ý, -á, -é/-y, -a, -e* spoluhlásku *k, h, ch.* Vidíme, že spoluhláska odvodzovacieho základu sa v tejto skupine prídavných mien nemení *(ruka — veľkoruký, roh — trojrohý, ucho — dvojuchý).*

Skupinu, do ktorej sa zaraďujú uvedené prídavné mená, charakteriuzje veľmi úzky vzťah k významu podstatného mena, slúžiaceho ako odvodzovací základ.

Od nich musíme v našom prípade odlíšiť také vzťahové prídavné mená, ktoré majú širší, a teda všeobecnejší vzťah k významu podstatného mena v odvodzovacom základe. Tie majú pred gramatickou príponou adjektívnu príponu *-n-;* sú teda zakončené na *-ný, -ná, -né/-ny, -na, -ne.* Z vonkajšej (hláskovej) stránky je pre ne charakteristické to, že spoluhláska na konci odvodzovacieho základu sa v nich mení (alternuje). V prípadoch, ako je náš, sa *k* mení na *č, h* sa mení na *ž* a *ch* na *š;* napr. *oko — očný (očný lekár), ruka — ručný (ručná práca, zručný človek, oberučná žena), roh — rožný (rožný dom), ucho — ušný (ušné kvapky).*

Z uvedeného vychodí, že v prídavnom mene, pri ktorom sa zaváhalo („ľavo-

ručný", či ľavoruký?), zreteľne ide o prvý, užší vzťah k významu mena v odvodzovacom základe. — Ten, koho v hovorovom štýle reči označujeme názvom *ľavák*, je teda človek *ľavoruký* (nie „ľavoručný"), a pritom to môže byť človek veľmi šikovný, zručný.

G. Horák

Dverník. — Otázka z redakcie bratislavského Večerníka: „Možno používať slovo *dverník* na pomenovanie osoby, ktorá má v hoteli úlohu otvárať a zatvárať dvere, uvádzať hostí do ich izieb a pod.? V Slovníku slovenského jazyka sa totiž slovo *dverník* neuvádza."

Slovo *dverník* je náležite utvorené od pomnožného podstatného mena *dvere* slovotvornou príponou *-ník*, ktorou sa tvoria názvy osôb okrem iného aj od názvov vecí, o ktoré sa starajú. Tak sú utvorené napríklad názvy osôb *hájnik, lesník, lodník, roľník, strojník, školník, vrátnik* a pod. Zo slovotvornej stránky nemožno teda proti slovu *dverník* nič namietať.

Je tu však otázka, či nestačí používať významovo príbuzné slovo *vrátnik*, ktoré je všeobecne známe a uvádza sa aj v normatívnych príručkách. Podľa Slovníka slovenského jazyka V (Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1965, s. 162) slovo *vrátnik* má význam „zamestnanec, ktorý má na starosti vchod do (verejnej) budovy, najmä jeho otváranie a zatváranie, prípadne kontrolu vstupujúcich osôb a podávanie informácií". Už z tohto výkladu je zjavné, že pracovná náplň vrátnika je trochu odlišná od pracovnej náplne dverníka. Dverník má za úlohu hosťom otvárať a zatvárať dvere pri vchode, ale aj ostatné dvere v hoteli, pričom nekontroluje hostí, lebo na to je v hoteli hotelový vrátnik alebo recepčný pracovník.

Ukazuje sa teda, že slovo *dverník* je potrebné a v príslušnom význame sa už v slovenčine používa; možno to doložiť príkladom z dennej tlače. Interhotel Bratislava vo svojom inzeráte uverejnenom v denníku Práca z 10. januára 1975 uvádza, že do pracovného pomeru okrem iných pracovníkov prijme aj *dverníkov*.

Upozorňujeme ešte, že slovo *dverník* nie je nové. Uvádza ho napríklad J. Horecký v knižke *Slovenská lexikológia I* (Bratislava, SPN 1972) na s. 92 ako doklad (z Domovej pokladnice, roč. 1847, 1848, 1849) na využívanie slovotvornej prípony *-ník* v staršom období spisovnej slovenčiny.

Na záver možno teda konštatovať, že slovo *dverník* v slovenčine nie je nové, je utvorené v zhode so zákonitosťami tvorenia slov v spisovnej slovenčine a je aj potrebné, lebo jeho významová náplň sa odlišuje od príbuzného slova *vrátnik*. Bude ho treba uviesť aj v ďalšom vydaní Slovníka slovenského jazyka.

M. Považaj

O prídavnom mene environmentálny. — Znečisťovanie ovzdušia popolčekom a exhalátmi z tovární a motorových vozidiel, zamorovanie vodných tokov pesticídmi a priemyselným odpadom skrýva v sebe veľké nebezpečenstvo. Úsilie o zlepšenie životného prostredia stáva sa dnes veľmi vážnou otázkou. Skúma sa najmä vplyv živej prírody na človeka, a to tak zo stránky fyzic-

kej, ako aj psychickej. V tejto súvislosti nás pracovníci Výskumného ústavu lesníckeho a drevárskeho vo Zvolene požiadali o radu, ako preložiť do slovenčiny slovo *environmentálny* v spojení *environmentálne funkcie lesa* (ide o estetické, rekreačné, materiálne a iné funkcie). Sami uvažovali o slovenskom ekvivalente *prostredový*, prípadne *týkajúci sa životného prostredia.*

Prídavné meno *environmentálny* nie je ešte zachytené v Slovníku slovenského jazyka, ani v slovníkoch cudzích slov. Doteraz sme sa s ním stretli najmä v textoch preložených z angličtiny. Nedávno bola v Bratislave výstava Pokrok v službách lepšieho životného prostredia. V propagačných textoch, ktoré usporiadatelia dávali návštevníkom, sa prídavné meno *environmentálny* vyskytovalo pomerne hojne, napr. v spojeniach *environmentálna technika, environmentálne trendy, environmentálny projekt.*

Slovo *environmentálny* sme prevzali z angličtiny *(environmental)*. Je utvorené zo základu podstatného mena *environment* (vyslov *invajrnment)* s významom „okolie (osoby), prostredie, vonkajšie životné podmienky".

Zo slovenských ekvivalentov jednotlivých častí prídavného mena *environmentálny* ťažko utvoriť primeraný a výstižný jednoslovný ekvivalent. Prídavné meno *prostredový*, ktoré navrhli pracovníci výskumného ústavu, nie je utvorené systémovo. Od podstatných mien stredného rodu zakončených na *-ie* (vzor *vysvedčenie)* sa totiž vzťahové prídavné mená spravidla netvoria a vzťah sa pri nich vyjadruje opisom. Napr. od podstatného mena *presvedčenie* nemôžeme utvoriť prídavné meno *presvedčeňový*, ale použijeme opis „týkajúci sa presvedčenia, súvisiaci s presvedčením".

Prídavné meno *environmentálny* by bolo možno do slovenčiny preložiť opisom: týkajúci sa životných podmienok, životného prostredia; podľa toho *environmentálne funkcie lesa* sú funkcie lesa týkajúce sa životného prostredia, vonkajších životných podmienok.

Nevýhoda opisných pomenovaní je, že sa od nich ťažko utvárajú odvodeniny, ba dakedy sa nedajú utvoriť vôbec. Tak je to aj v našom prípade. Podoba *životnoprostredový* je nielen nepraktická, ale aj neústrojná. Bude teda výhodnejšie prevziať cudzie slovo. Veď napokon jedným zo zdrojov obohacovania spisovného jazyka je aj preberanie slov z iných jazykov. Ak v našom jazyku nemáme na označenie nového pojmu primerané domáce slovo, netreba vždy utvárať nové slovo, alebo označovať príslušný pojem zložitým opisom. Keď má prevzaté slovo primeranú hláskovú podobu a výstižne označuje danú realitu, netreba sa brániť jeho prevzatiu.

Prídavné meno *environmentálny* zodpovedá uvedeným požiadavkám, preto spojenia *environmentálne funkcie lesa, environmentálne trendy, environmentálna technika* a pod. pokladáme za správne a nemáme námietky proti ich používaniu v odbornom štýle. Pravda, ak je nejaký text určený širšej verejnosti, bude vhodnejšie použiť opisné pomenovanie, aby nezainteresovaný čitateľ neprišiel pri neznámom slove do pomykova.

E. Rísová

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Ročník 9, 1975, č. 4. VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Hlavný redaktor PhDr. Ján Kačala, CSc. Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Marta Paráková. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 30,—, jednotlivé čísla Kčs 3,—. Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky a predplatné prijíma PNS — ústredná expedícia tlače, administrácia odbornej tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Objednávky zo zahraničia vybavuje PNS — ústredná expedícia tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48/VII. Vytlačili TSNP, závod Ružomberok v januári 1975. Povolené výmerom SÚTI 7/11.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia, Distributed in West Germany and West Berlin by KUBON UND SAGNER, D-8000 München 34, Postfach 68, Bundesrepublik Deutschland. For all other countries, distribution rights are held by JOHN BENJAMINS, N. V., Periodical Trade, 54 Warmoesstraat, Amsterdam, Netherlands.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1975

Cena Kčs 3,—